

Centrum Edukacji Nauczycieli
w Białymstoku
BIBLIOTEKA PEDAGOGICZNA

p. 15433

MINISTERSTWO
WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

INSTRUKCJA

DOTYCZĄCA PLANÓW GODZIN
I PROGRAMÓW NAUKI W PUBLICZNYCH
SZKOŁACH POWSZECHNYCH
W ROKU SZKOLNYM 1935/36.

WARSZAWA - LWÓW
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
1935.

MINISTERSTWO
WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

INSTRUKCJA

DOTYCZĄCA PLANÓW GODZIN
I PROGRAMÓW NAUKI W PUBLICZNYCH
SZKOŁACH POWSZECHNYCH
W ROKU SZKOLNYM 1935/36.

WARSZAWA - LWÓW
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
1935.

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
WARSZAWA, UL. CHOCIMSKA L. 4 — LWÓW, UL. KURKOWA L. 21.
P. K. P. 141.751. Tel. 9.62-11 P. K. O. 505-425 Tel. 228-47

INSTRUKCJA,

DOTYCZĄCA PLANÓW GODZIN I PROGRAMÓW NAUKI
W PUBLICZNYCH SZKOŁACH POWSZECHNYCH W ROKU
SZKOLNYM 1935/36.

PUBLICZNE SZKOŁY POWSZECHNE Z POLSKIM JEZYKIEM NAUCZANIA.

CZEŚĆ PIERWSZA.

(Wyjęta z okólnika z dnia 10 marca 1934 roku Nr. II P. 1865/34, zamieszczonego w Nr. 2 Dz. Urz. Min. W. R. i O, P. z r. 1934, poz. 24 — przy jednoczesnym wprowadzeniu zmian, wynikających z okólnika z dnia 6 kwietnia 1935 r. Nr. II — 2075/35).

PLANY GODZIN.

1. Przy organizacji pracy w r. szk. 1935/36 głównym czynnikiem, na który obok ilości izb lekcyjnych i ilości uczniów, faktycznie do szkoły uczęszczających, należy kłaść nacisk, jest ogólna ilość nauczycieli, a *raczej ogólna ilość lekcyjnych godzin nauczycielskich*, jakimi dana szkoła rozporządza, bez względu na to, czy są to godziny kierowników, nauczycieli etatowych, kontraktowych, płatnych od godzin, bezpłatnych praktykantów względnie godziny nadliczbowe.

2. Przez szkołę powszechną o 6 nauczycielach rozumie się szkołę, rozporządzającą zasadniczo 184 lub 170 godzinami nauczycielskimi, przez szkołę o 5 nauczycielach szkołę, rozporządzającą 154 godzinami nauczycielskimi, szkoła o 4 nau-

ZASADNICZY PLAN GODZIN.

ZASADNICZY PLAN GODZIN, STOSOWANY W SZKOŁACH
O 6-CIU NAUCZYCIELACH PRZY 14 GODZINACH
NADLICZBOWYCH ORAZ W SZKOŁACH O 7-MIU
NAUCZYCIELACH I WIĘKSZEJ ICH LICZBIE.

Przedmioty	O d d z i a ł y						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Religia	2	2	2	2	2	2	2
Język polski	7	7	7	7	5	5	5
Historja	—	—	—	—	3	3	0/4
Geografia	—	—	4	5	3	3	4/0
Nauka o przyrodzie . .	—	—	4	5	3	3	4
Arytmetyka z geometrią	3	4	4	4	4	4	4
Rysunek	1	2	2	2	2	2	2
Zajęcia praktyczne . . .	2	3	4	4	4	4	4
Śpiew	1	1	2	2	2	2	2
Ćwiczenia cielesne . . .	2	2	2	2	2	2	2
Liczba godzin ucznia . .	18	21	27	28	30	30	29
Liczba godzin nauczyciela	18	21	27	28	30	30	29

1 godzina ćwiczeń chóru.

Razem godzin nauczycieli: 184.

Nadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

0/4 oznacza 0 godzin w I półroczu, 4 godziny w II,

4/0 oznacza 4 godziny w I półroczu, 0 godzin w II.

Należy przewidzieć różne możliwości przy organizacji ćwiczeń cielesnych: a) przy istnieniu oddziałów równoległych w oddziałach V, VI i VII należy łączyć chłopców z oddziałów równoległych w jeden zespół i tak samo dziewczęta z oddziałów równoległych,

b) można tworzyć zespoły dziewcząt i chłopców z oddziałów VI i VII, a w oddziale V dzielić młodzież przynajmniej podczas niektórych ćwiczeń według płci na dwie grupy ćwiczące się równocześnie,

uczycielach rozporządza 126 lub 114 godzinami nauczycielskimi, szkoła o 3 nauczycielach rozporządza 96 lub 94 godzinami, szkoła o 2 nauczycielach ma 64 lub 58 godzin, szkoła zaś o 1 nauczycielu ma 34, 32 lub 30 godzin; oczywiście nie bierze się przytem pod uwagę zupełnie godzin dodatkowych, które mogą być potrzebne dla zorganizowania równoległe nauki religii różnych wyznań lub obrządków.

3. Szkoły z polskim językiem nauczania winny stosować, zależnie od liczby nauczycieli względnie rozporządzalnych godzin nauczycielskich, plany ustalone poniżej, przytem wybór jednego z warjantów, gdy ich jest dwa lub trzy, zależy od warunków, w szczególności od liczby uczniów w poszczególnych oddziałach i wielkości izb.

4. Jeżeli potrzeba tworzenia oddziałów równoległych lub konieczne względy oszczędnościowe uniemożliwiają stosowanie w całości i bez zmian podanego warjantu planu godzin dla całej szkoły, dozwala się wyjątkowo:

a) W szkołach o 7 nauczycielach i większej ich liczbie stosować bądź we wszystkich, bądź w niektórych oddziałach plany godzin, przewidziane dla analogicznych oddziałów szkół o 6 lub 5 nauczycielach.

b) W szkołach o 6 nauczycielach stosować we wszystkich lub niektórych oddziałach plany godzin, przewidziane dla analogicznych oddziałów szkoły o 5 nauczycielach.

c) W szkołach o 4 nauczycielach stosować:

w pewnych oddziałach plany godzin według jednego, w innych według innego warjantu dla szkoły o 4 nauczycielach,

we wszystkich lub niektórych oddziałach plany godzin, przewidziane w jednym z warjantów dla szkoły o 3 nauczycielach.

d) W szkołach o 3 nauczycielach stosować w pewnych oddziałach plany godzin według jednego, w innych — według innego warjantu dla szkoły o 3 nauczycielach.

5. Żadne redukcje w liczbach godzin w szkołach z polskim językiem nauczania nie są dopuszczalne.

c) można wreszcie organizować ćwiczenia cielesne w ten sposób, że zespoły ćwiczące się osobno tworzy się z uczniów względnie uczniów oddziałów V, VI i VII.

Można również przewidzieć tworzenie zespołów z uczniów i uczenie oddziałów III i IV.

SZKOŁY O SZESCIU NAUCZYCIELACH.

WARJANT a.

Przedmioty	O d d z i a ł y						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Religia	2	2	2	2	2	1+1	1+1
Język polski	7	7	7	7	5	3+3	3+3
Historja	—	—	—	—	3	3	0/4
Geografia	—	—	4	5	3	3	4/0
Nauka o przyrodzie	—	—			3	3	4
Arytmetyka z geometrią	3	4	4	4	4	3+1	3+1
Rysunek	1	2	2	2	2	2	2
Zajęcia praktyczne	2	3	4	4	4	3	3
Śpiew	1	1	2	2	2	2	
Ćwiczenia cielesne	2	2	2	2	2 chl. 2 dz.		
Liczba godzin ucznia	18	21	27	28	30	30	29
Liczba godz. nauczyciela	18	21	27	28	75		

1 godzina ćwiczeń chóru.

Razem godzin nauczycieli: 170.

Nadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

Znaczenie cyfr 0/4, 4/0 — jak wyżej.

Tam, gdzie są sumy, pierwszy składnik oznacza godziny nauki głośnej, drugi cichej.

Oddziały VI i VII mają 12 godzin nauki równoczesnej w jednej izbie, poza tem oddział VI ma 16 godzin nauki osobnej (3 godz. historii, 3 godz. geografji, 3 godz. nauki o przyrodzie, 2 godz. arytmetyki z geometrią, 2 godz.

rysunku, 3 godz. zajęć praktycznych), oddział VII — 15 (4 godz. historii lub geografji, 4 godz. nauki o przyrodzie, 2 godz. arytmetyki z geometrią, 2 godz. rysunku, 3 godz. zajęć praktycznych). Jednocześnie może się odbywać bez wyjątku nauka głośna i cicha tego samego przedmiotu (religja 1+1, 1+1, język polski 3+3, 3+3, arytmetyka 1+1, 1+1 prócz 2 godzin oddzielonych w każdym oddziale). Ćwiczenia cielesne odbywają się w zespołach chłopców i dziewcząt z oddziałów V, VI i VII.

Podczas dwu pierwszych godzin oba oddziały VI i VII mogą się uczyć razem w większej z dwu własnych izb, potem się rozchodzą i każdy uczy się w swojej izbie.

WARJANT b.

Przy 14 godzinach nadliczbowych na naukę religji obowiązuje zasadniczy plan godzin, podany powyżej.

WARJANT c.

Przedmioty	O d d z i a ł y						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Religia	2	2	2	2	2	1+1	1+1
Język polski	7	7	7	6	5	3+3	3+3
Historja	—	—	—	—	3	3	0/4
Geografia	—	—	3	5	3	3	4/0
Nauka o przyrodzie	—	—			3	3	4
Arytmetyka z geometrią	3	4	4	4	4	3+1	3+1
Rysunek	1	1	2	2	2	2	2
Zajęcia praktyczne	1	2	2	2	3	3	3
Śpiew	1	1	2	2	2	2	
Ćwiczenia cielesne	1	1	2	2	2 chl. 2 dz.		
Liczba godzin ucznia	16	18	24	25	29	30	29
Liczba godzin nauczyciela	16	18	24	25	74		

1 godzina ćwiczeń chóru.

Razem godzin nauczycieli: 158.

Nadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

Znaczenie cyfr 0/4, 4/0 — jak wyżej.

Warjant c może być stosowany w szkołach z oddziałami równoległymi w celu możliwego zredukowania liczby godzin nadliczbowych lub w miejscowościach o kilku szkołach w celu zaoszczędzenia etatów.

Organizacja pracy w klasach VI i VII — jak przy użyciu warjantu a.

WARJANT d.

Przedmioty	O d d z i a ł y						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Religia	2	2	2	2	2	2	2
Język polski	7	7	7	6	5	5	5
Historja	—	—	—	—	3	3	0/4
Geografia	—	—	—	—	3	3	4/0
Nauka o przyrodzie	—	—	3	5	3	3	4
Arytmetyka z geometrią	3	4	4	4	4	4	4
Rysunek	1	1	2	2	2	2	2
Zajęcia praktyczne	1	2	2	2	3	3	3
Śpiew	1	1	2	2	2	2	2
Ćwiczenia cielesne	1	1	2	2	2	2	2
Liczba godzin ucznia	16	18	24	25	29	29	28
Liczba godz. nauczyciela	16	18	24	25	29	29	28

1 godzina ćwiczeń chóru.

Razem godzin nauczycieli: 170.

Nadto 10 minut ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

Znaczenie cyfr 0/4, 4/0 — jak wyżej.

Warjant ten może być stosowany zamiast warjantu a wówczas, gdy liczba dzieci nie pozwala na uczenie w jednej izbie klas VI i VII (np. przy dołączeniu do klasy VII uczniów innej szkoły tej samej miejscowości), a także przy konieczności tworzenia oddziałów równoległych.

SZKOŁY O PIĘCIU NAUCZYCIELACH.

WARJANT a.

Przedmioty	O d d z i a ł y						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Religia	2	2	2	2	2	1+1	1+1
Język polski	7	7	7	7	5	3+3	3+3
Historja	—	—	—	—	3	2+1	0/3+1
Geografia	—	—	4	5	3	2+1	3+1/0
Nauka o przyrodzie	—	—	4	5	3	3	3+1
Arytmetyka z geometrią	3	4	4	4	4	2+2	2+2
Rysunek	1	1	2	2	2	2	2
Zajęcia praktyczne	1	2	3	3	3	3	3
Śpiew	1	1	2	2	2	2	2
Ćwiczenia cielesne	1	1	2	2	2	chl.	2 dz.
Liczba godzin ucznia	16	18	26	27	29	30	29
Liczba godz. nauczyciela	16	18	51	51	51	68	68

1 godzina chóru.

Razem godzin nauczycieli 154: 142 etatowe i 12 nadliczbowych.

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

WARJANT b.

Przedmioty	O d d z i a ł y						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Religia	2	2	2	2	2	1+1	1+1
Język polski	7	7	7	7	5	3+3	3+3
Historja	—	—	—	—	3	2+1	0/3+1
Geografia	—	—	4	5	3	2+1	3+1/0
Nauka o przyrodzie	—	—	4	5	3	3	3+1
Arytmetyka z geometrią	3	4	4	4	4	2+2	2+2
Rysunek	1	1	2	2	2	2	2
Zajęcia praktyczne	1	2	3	3	3	3	3
Śpiew	1	1	2	2	2	2	2
Ćwiczenia cielesne	2	2	2	2	2	chl.	2 dz.
Liczba godzin ucznia	17	19	26	27	29	30	29
Liczba godz. nauczyciela	17	19	49	49	49	68	68

1 godzina chóru.

Razem godzin nauczycieli 154: 142 etatowe i 12 nadliczbowych.

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

Można jeszcze stosować warjant *c*, z wymiarem godzin śpiewu w oddziałach I—V według warjantu *a*, a ćwiczeń cielesnych z oddziałami I—IV — według warjantu *b* oraz warjant *d* z wymiarem godzin śpiewu w oddziałach I—V według warjantu *b*, a ćwiczeń cielesnych w oddziałach I—IV — według warjantu *a*. Można również stosować w oddziałach III i IV plany, przewidziane w warjantach *c* i *d* planów godzin dla szkół o 6 nauczycielach.

Wybór wskazanych ewentualności zależy od liczby dzieci i warunków miejscowych.

Oddziały VI i VII mają zawsze 18 godzin nauki równoczesnej w jednej izbie (2 godziny religii, 6 godzin języka polskiego, 3 godz. historii i geografii w VI, w VII — historii lub geografii, jedna godzina nauki o przyrodzie, 4 godziny arytmetyki z geometrią, 2 godziny śpiewu), poza tem oddział VI ma 10 godzin nauki osobnej (3 godziny historii i geografii, 2 godziny nauki o przyrodzie, 2 godziny rysunku, 3 godziny zajęć praktycznych), oddział VII — 9 (1 godz. historii lub geografii, 3 godz. nauki o przyrodzie, 2 godz. rysunku, 3 godz. zajęć praktycznych), ćwiczenia cielesne odbywają się w zespołach chłopców i dziewcząt z oddziałów V, VI i VII. W oddziale VII — geografja w I półroczu, historia w II. Przy nauce równoczesnej według dwu programów religii, języka polskiego, nauki o przyrodzie, arytmetyki z geometrią oba oddziały pracują, jeden głośno, drugi cicho, nad tym samym przedmiotem. Organizacja nauczania historii i geografii, poza godzinami osobnemi dla każdego oddziału, jest taka, że jedna z godzin głośnej nauki historii lub geografii w oddziale VI przypada równocześnie z 1 godziną cichej nauki historii lub geografii

w oddziale VII, przytem należy starać się za pomocą niewielkiej odmienności rozkładu godzin w dwu półroczach o to, aby to były te same przedmioty, że dalej podczas 2 godzin cichej nauki historii i geografii w oddziale VI odbywa się nauka głośna bądź geografii, bądź historii w oddziale VII, zależnie od półroczu.

Jeżeli jest do rozporządzenia sześć izb, wówczas oddziały VI i VII uczą się codziennie przez 3 godziny w jednej izbie, potem jedna z nich wychodzi do innej izby i dalsze lekcje odbywają się osobno. Jeżeli niema szóstej izby, to wówczas rozkład może być następujący:

		Godziny lekcyjne					
		1	2	3	4	5	6
Dni tygodnia	1	VI	VI VII	VI VII	VI VII	VI VII	VII
	2	VI	VI VII V, VI, VII ćw. ciel. cht. dz.	VI VII	VI VII	VI (VII)	VII
	3	VI		VI VII	VI VII	VI (VII)	VII
	4	—	VI VII	VI VII	VI VII	VI (VII)	VI (VII)
	5	VI	VI VII V, VI, VII ćw. ciel. cht. dz.	VI VII	VI VII	VI (VII)	VII
	6	VI		VI VII	VI VII	VI VII	—

VI (VII) oznacza, że oddziały VI i VII mają naukę w dwóch różnych izbach; ćwiczenia cielesne odbywają się osobno dla zespołu chłopców i zespołu dziewcząt bądź na boisku, bądź w dwu różnych izbach lub lokalach szkolnych.

SZKOŁY O CZTERECH NAUCZYCIELACH.

WARJANT a.

Przedmioty	O d d z i a ł y					
	I	II	III	IV	V	VI
Religia	2	2	2	2	1+1	1+1
Język polski	6	6	6	6	4+3	3+3
Historja	—	—	—	—	2+1	2+1
Geografia	—	—	} 3	} 4	2+1	2+1
Nauka o przyrodzie	—	—			2+1	2+1
Arytmetyka z geometrią	3	4	4	4	3+2	2+2
Rysunek	1	2	2	2	2	2
Zajęcia praktyczne	1	2	2	2	2	2
Śpiew	1	1	2		2	
Ćwiczenia cielesne	1	1	2		1 chł. 1 dz.	
Liczba godzin ucznia	15	18	23	24	30	28
Liczba godzin nauczyciela	15	18	43		38	

Razem godzin nauczycieli: 114.

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziału I i II.

Przy takiej organizacji pracy oddziały od I do IV uczą się oddzielnie lub przeważnie oddzielnie, oddziały V z VI są przeważnie łączone.

Oddział VI — dwuletni — obejmuje rocznik drugi i pierwszy, promowany z oddziału V.

Oddziały V i VI mają 20 godzin nauki równoczesnej w jednej izbie, poza tem oddział V ma 9 godzin nauki osobnej (1 godz. jęz. polskiego, 1 godz. historii, 1 godz. geografji, 1 godz. nauki o przyrodzie, 1 godz. arytmetyki z geometrią, 2 godz. rysunku, 2 godz. zajęć praktycznych), oddział VI — 7 godzin (1 godz. historii, 1 godz. geografji, 1 godz. nauki o przyrodzie, 2 godziny rysunku, 2 godziny zajęć praktycznych), ćwiczenia cielesne odbywają się w zespołach chłopców i dziewcząt, co daje jeszcze dwie godziny nauczyciela. Jednocześnie może się odbywać bez wyjątku

nauka głośna i cicha tego samego przedmiotu (religia: 1 + 1, 1 + 1, jęz. polski: 3 + 3, 3 + 3 bez godziny oddzielonej i t. d.).

Rozkład tygodniowy godzin może być następujący:

		G o d z i n y l e k c y j n e					
		1	2	3	4	5	6
Dni tygodnia	1	V	V VI	V VI	V VI	V VI	VI
	2	V	V VI	V VI	V VI	V VI	VI
	3	V	V VI	V VI	V VI	V (VI)	—
	4	V	V VI	V VI	V VI	V (VI)	VI
	5	V	V VI	V VI	V VI	Chł. V (VI) ćw. ciel.	VI
	6	V	V	V VI	V VI	Dz. V (VI) ćw. ciel.	VI

V (VI) oznacza, że oddział V (lub VI) ma naukę osobną w izbie oddziału V i VI, a oddział VI (lub V) ma naukę osobną w izbie oddziału IV-go.

Ćwiczenia cielesne odbywają się również osobno dla chłopców, osobno dla dziewcząt, bądź na boisku, bądź w dwóch izbach.

WARJANT b.

Przedmioty	O d d z i a ł y					
	I	II	III	IV	V	VI
Religia	2	2	2		2	2
Język polski	6	6	4+3	4+3	5	4
Historja	—	—	—	—	3	3/2
Geografia	—	—	} 3	} 4	3	2/3
Nauka o przyrodzie	—	—			3	2
Arytmetyka z geometrią	3	4	3+2	3+2	4	3
Rysunek	1	1	2	2	2	2
Zajęcia praktyczne	1	1	2	2	2	2
Śpiew	1	1	2		2	
Ćwiczenia cielesne	1	1	2		1 chł. 1 dz.	
Liczba godzin ucznia	15	16	25	26	27	23
Liczba godzin nauczyciela	15	16	35		48	

Razem liczba godzin nauczycieli: 114.

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

Oddział VI — dwuletni, j. w.

Zamiast oddziałów V i VI, jak w warjancie *a*, łączą się w komplet oddziały III i IV. Oddziały te mają po 15 godzin nauki równoczesnej w jednej izbie, poza tem oddział III ma 9 godzin nauki osobnej (1 godz. języka polskiego, 3 godz. geografji z nauką o przyrodzie, 1 godz. arytmetyki, 2 godziny rysunku, 2 godziny zajęć praktycznych), oddział IV — 10 godzin (1 godz. jęz. polskiego, 4 godz. geografji i nauki o przyrodzie, 1 godz. arytmetyki z geometrią, 2 godz. rysunku, 2 godz. zajęć praktycznych). Jednocześnie odbywa się nauka głośna i cicha tego samego przedmiotu: trzy godziny nauki głośnej języka polskiego w oddziale III są dla oddziału IV godzinami nauki cichej tego przedmiotu i nawzajem 3 godz. nauki cichej w oddziale III przypadają jednocześnie z trzema godzinami nauki głośnej w oddziale IV-tym, podobnie się dzieje z godzinami arytmetyki z geometrią, prócz jednej osobnej w każdym oddziale.

Rozkład tygodniowy godzin może być następujący:

		Godziny lekcyjne					
		1	2	3	4	5	6
Dni tygodnia	1	III	III IV	III IV	III IV	IV	IV
	2	III	III IV	III IV	III IV	III(IV)	—
	3	III	III IV	III IV	III IV	IV	IV
	4	III	III IV	III IV	III(IV)	III	—
	5	III	III IV	III IV	III IV	IV	IV
	6	III	III IV	III IV	IV	IV	—

III (IV) oznacza, że oddziały III i IV mają lekcje w różnych izbach.

Co do oddziałów V i VI:

W oddziale VI przewiduje się podział godzin nauki historii i geografji w ten sposób, że w pierwszym półroczu

przeznacza się na historję trzy godziny, a na geografję 2 godziny tygodniowo, natomiast w półroczu drugim na historję, 2, a na geografję 3 godziny tygodniowo. Śpiewu oba te oddziały uczą się wspólnie. Ćwiczenia cielesne odbywają się w zespołach chłopców i dziewcząt.

WARJANT c.

Przedmioty	Oddziały					
	I	II	III	IV	V	VI
Religia	2	2	2	2	2	2
Język polski	6	6	6	6	5	4
Historja	—	—	—	—	3	3/2
Geografja	—	—	} 3	} 4	3	2/3
Nauka o przyrodzie . .	—	—			3	3
Arytmetyka z geometrią	3	4	4	4	4	3
Rysunek	1	1	2	2	2	2
Zajęcia praktyczne . . .	1	2	2	2	3	3
Śpiew	1	1	2		2	
Ćwiczenia cielesne . . .	1	1	2	1 chł. 1 dz.		
Liczba godzin ucznia . .	15	17	23	24	28	25
Liczba godz nauczyciela	15	17	43		51	

Razem godzin nauczycieli 126: 114 etatowych i 12 nadliczbowych.

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

Oddział VI — dwuletni, j. w.

Wszystkie oddziały uczą się osobno wszystkich przedmiotów, z wyjątkiem śpiewu w oddziałach III—VI, oraz ćwiczeń cielesnych w tych samych oddziałach, przytem na ćwiczenia cielesne łączą się w zespół chłopcy z oddziałów V i VI i w drugi zespół dziewczęta z tych samych oddziałów. Godziny nauki historii i geografji w oddziale VI są podzielone w ten sposób, jak w warjancie *b*.

SZKOŁY O TRZECH NAUCZYCIELACH.

WARJANT a.

Przedmioty	Oddziały					
	I	II	III	IV	V	VI
Religia	2	2	2		1+1	1+1
Język polski	6	6	4+3	4+3	4+3	3+3
Historja	—	—	—	—	2+1	2+1
Geografia	—	—	} 3	} 4	2+1	2+1
Nauka o przyrodzie	—	—			2+1	2+1
Arytmetyka z geometrią	3	4	3+2	3+2	2+2	2+2
Rysunek	1	1	2		2	
Zajęcia praktyczne	1	1	2		3	
Śpiew	1	1	1		2	
Ćwiczenia cielesne	1	1	1		1 chl. 1 dz.	
Liczba godzin ucznia	15	16	23	24	30	29
Liczba godz. nauczyciela	15	16	29		34	

Razem godzin nauczycieli 94: 86 etatowych i 8 nadliczbowych.

Przy większej liczbie uczniów:

Rysunek	1	1	1	1
Zajęcia praktyczne	1	1	2	2
Ćwiczenia cielesne	1		1	
Liczba godzin ucznia	21	22	28	27

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

Oddział VI — dwuletni, j. w.

Przy zastosowaniu tabelki bez zmian, wskazanych pod nią:

Oddziały III i IV mają 18 godzin nauki równoczesnej w jednej izbie, poza tem oddział III ma 5 godzin nauki osob-

nej (1 godz. języka polskiego, 3 godz. nauki geografji z nauką o przyrodzie, 1 godzina arytmetyki z geometrią), oddział IV — 6 godzin (1 godz. języka polskiego, 4 godz. nauki geografji i nauki o przyrodzie, 1 godz. arytmetyki z geometrią). Jednocześnie odbywa się nauka głośna i cicha tego samego przedmiotu: trzy godziny nauki cichej języka polskiego w oddziale III są dla oddziału IV godzinami nauki głośnej tego przedmiotu i nawzajem trzy godziny nauki głośnej w oddziale III przypadają jednocześnie z trzema godzinami nauki cichej w oddziale IV; podobnie się dzieje z godzinami arytmetyki z geometrią, prócz jednej osobnej w każdej klasie.

Rozkład tygodniowy godzin może być tak ułożony, że codziennym przypadnie po trzy pierwsze godziny nauki równoczesnej w jednej izbie, nadto dla oddziału III dwa razy w tygodniu po dwie godziny i raz jedna godzina nauki osobnej, dla oddziału IV w innych dniach tygodnia po dwie godziny nauki osobnej. W ten sposób uczniowie oddziału III będą mieli trzy razy tygodniowo po trzy godziny nauki, raz cztery i dwa razy pięć, uczniowie oddziału IV trzy razy tygodniowo po trzy godziny, trzy razy po pięć.

Oddziały V i VI mają 25 godzin nauki równoczesnej w jednej izbie, poza tem oddział V ma 4 godziny nauki osobnej (1 godzina języka polskiego, 1 godz. historii, 1 godz. geografji, 1 godz. nauki o przyrodzie), oddział VI 3 godziny (1 godz. historii, 1 godz. geografji, 1 godz. nauki o przyrodzie), ćwiczenia cielesne odbywają się w zespołach chłopców i dziewcząt, co daje jeszcze dwie godziny nauczyciela. Jednocześnie może się odbywać bez wyjątku nauka głośna i cicha tego samego przedmiotu (religja: 1+1, 1+1, język polski: 3+3, 3+3 bez godziny oddzielonej i t. d.).

Rozkład tygodniowy godzin może być tak ułożony, że pięć razy przypadnie po 4 godziny nauki równoczesnej, a mianowicie: godziny od 2-jej do 5-jej włącznie, a raz 5 pierwszych godzin, nadto dla oddziału V cztery razy po pierwszej godzinie, a dla oddziału VI trzy razy po szóstej godzinie nauki osobnej. Poza tem w jednym dniu na pierwszej godzinie lek-

cyjnej będą mieli ćwiczenia cielesne chłopcy, a na godzinie szóstej w tym samym dniu dziewczęta. W ten sposób uczniowie oddziału V będą mieli sześć razy po pięć godzin, uczniowie oddziału VI pięć razy po pięć godzin i raz cztery godziny. Jeden z oddziałów będzie w większości wypadków przychodził na pierwszą godzinę, drugi na drugą. Rozkład ten może być zilustrowany zapomocą następującej tabeli:

		Godziny lekcyjne					
		1	2	3	4	5	6
Dni tygodnia	1	V	V VI	V VI	V VI	V VI	VI
	2	V	V VI	V VI	V VI	V VI	VI
	3	V	V VI	V VI	V VI	V VI	VI
	4	V VI	V VI	V VI	V VI	V VI	—
	5	Chł. V VI ćw. ciel.	V VI	V VI	V VI	V VI	Dz. V VI ćw. ciel.
	6	V	V VI	V VI	V VI	V VI	—

Zmiany, wskazane pod ogólnym planem godzin, dotyczą przypadków, gdy liczby uczniów w oddziałach III i IV lub V i VI, albo w obu tych kompletach, łącznie z warunkami lokalowymi, uniemożliwią lub zbyt utrudnią pracę nad rysunkiem i prowadzenie zajęć praktycznych bez podziału tych kompletów.

Można tu zastosować następujące rozkłady godzin:

ODDZIAŁY III i IV.

		Godziny lekcyjne				
		1	2	3	4	5
Dni tygodnia	1	III	III IV	III IV	III IV	IV
	2	III	III IV	III IV	III IV	IV
	3	III	III IV	III IV	IV	IV
	4	III	III IV	III IV	IV	IV
	5	III	III	III IV	III IV	IV
	6	III	III IV	III IV	IV	—

ODDZIAŁY V i VI.

		Godziny lekcyjne					
		1	2	3	4	5	6
Dni tygodnia	1	V	V VI	V VI	V VI	V VI	VI
	2	V	V VI	V VI	V VI	V VI	VI
	3	V	V	V VI	V VI	V VI	VI
	4	V	V VI	V VI	V VI	VI	VI
	5	V	V VI	V VI	V VI	V VI	—
	6	V	V VI	V VI	V VI	VI	—

WARJANT b.

Przedmioty	Oddziały					
	I	II	III	IV	V	VI
Religia	2	2	2	2	1+1	1+1
Język polski	6	6	5	5	4+3	3+3
Historja	—	—	—	—	2+1	2+1
Geografja	—	—	3	4	2+1	2+1
Nauka o przyrodzie	—	—	3	4	2+1	2+1
Arytmetyka z geometrją	3	4	4	4	2+2	2+2
Rysunek	1	1	1	1	2	2
Zajęcia praktyczne	1	1	1	1	3	3
Śpiew	1	1	1	1	2	2
Ćwiczenia cielesne	1	1	1	1	1 chł.	1 dz.
Liczba godzin ucznia	13	14	17	18	30	29
Liczba godzin nauczyciela	13	14	17	18	34	34
Razem godzin nauczycieli 96:86 etatowych i 10 nadliczbowych.						
Przy większej liczbie uczniów:						
Rysunek	1	1	1	1	1	1
Zajęcia praktyczne	2	2	2	2	2	2
Ćwiczenia cielesne	1	1	1	1	1	1
Liczba godzin ucznia	28	28	34	34	34	34

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

Oddział VI — dwuletni, j. w.

Zasadnicza różnica polega na tem, że uczą się osobno cztery oddziały: I, II, III i IV, komplet zaś tworzą tylko oddziały V i VI. Organizacja pracy w tym komplecie — jak przy użyciu warjantu poprzedniego.

WARJANT c.

Przedmioty	Oddziały					
	I	II	III	IV	V	VI
Religia	2	2	2		2	2
Język polski	6	5	4+3	4+3	5	4
Historja	—	—	—	—	3	2
Geografja	—	—	3	3	3	2
Nauka o przyrodzie . .	—	—	3+2	3+2	3	3
Arytmetyka z geometrią	3	4	2	2	1	1
Rysunek	} 1	} 1	2	2	2	2
Zajęcia praktyczne . . .			1	1	1	1
Śpiew	} 1	} 1	1	1	1	1
Ćwiczenia cielesne . . .			1	1	1	1
Liczba godzin ucznia . .	13	13	23	23	24	20
Liczba godzin nauczyciela	13	13	28		42	

Razem godzin nauczycieli 96:86 etatowych i 10 nadliczbowych.

Przy większej liczbie uczniów:

Rysunek	1	1
Zajęcia praktyczne	1	1
Liczba godzin ucznia	21	21

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

Oddział VI — dwuletni, j. w.

W tym przypadku uczą się osobno oddziały I i II, oraz V i VI, łączone tylko przy nauce śpiewu i ćwiczeń cielesnych. Organizacja pracy w oddziałach III i IV — jak przy użyciu warjantu a z tą różnicą, że oddział IV ma osobno nie cztery lecz trzy godziny nauki geografji z nauką o przyrodzie i że przeto oprócz trzygodzinnej nauki jednocześnie w jednej izbie ma dwa razy po dwie i raz jedną godzinę nauki osobnej, co daje trzy razy po 3 godziny, raz 4 i dwa razy po 5 godzin, jak w oddziale III.

SZKOŁY O DWÓCH NAUCZYCIELACH.

UWAGA OGÓLNA.

Oddział III pozostaje w roku szkolnym 1935/36 dwuletnim, t. j. obejmuje rocznik, promowany w czerwcu 1935 roku z oddziału II, oraz uczniów, którzy już byli jeden rok w oddziale III (nie licząc drugorocznych, którzy nie osiągnęli wyników dodatnich).

W oddziale IV uczniowie, należący do drugiego rocznika w r. s. 1934/35, pozostają na rok trzeci, jednocześnie przechodzą do tego oddziału uczniowie, którzy ukończyli z pomyślnym wynikiem drugi rok nauki w oddziale III.

Oddział V ma się składać z uczniów, którzy uczyli się w tym oddziale w r. s. 1934/35; rok szkolny 1935/36 jest ostatnim rokiem istnienia tego oddziału.

WARJANT *a.*

Przedmioty	Oddziały			
	I	II	III	IV
Religia	2		1+1	1+1
Język polski	5	5	5	5
Historja	—	—	—	2
Geografja i nauka o przyrodzie .	—	—	2	3
Arytmetyka z geometrią	3	3	3	3
Rysunek	1	1	1	1
Zajęcia praktyczne		1	2	2
Śpiew	1	1	1	1
Ćwiczenia cielesne			1 chł. 1 dz.	
Liczba godzin ucznia	12	13	17	20
Liczba godzin nauczyciela	23		35	

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

Każdy oddział uczy się przeważnie osobno.

Wyjątki:

1) nauka religji w kompletach z oddziałów I i II oraz z III i IV,

2) ćwiczenia cielesne w zespołach według płci:

a) chłopcy z oddziałów III i IV,

b) dziewczęta z oddziałów III i IV.

WARJANT *b.*

Przedmioty	Oddziały			
	I	II	III	IV
Religia	2	2	1+1	1+1
albo:	2		2	2
Język polski	5	5	5	5
Historja	—	—	—	2
Geografja i nauka o przyrodzie .	—	—	2	3
Arytmetyka z geometrią	3	3	3	3
Rysunek	1	1	1	1
Zajęcia praktyczne			1	2
Śpiew	1	1	1	1
Ćwiczenia cielesne			1 chł. 1 dz.	
Liczba godzin ucznia	12	12	16	20
Liczba godzin nauczyciela	24 lub 22		34 lub 36	

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

Warjant *b* może być stosowany tylko wówczas, kiedy ze względu na ilość uczniów nie będzie można połączyć w jeden komplet na naukę religji bądź oddziałów I i II. bądź III i IV.

WARJANT *c.*

Jeżeli na naukę religji przydziela się godziny nadliczbowe, wówczas można zastosować plan najkorzystniejszy w ramach 64 godzin.

Przedmioty	Oddziały			
	I	II	III	IV
Religja	2	2	1+1	1+1
albo:	2		2	2
Język polski	6	6	5	5
Historja	—	—	—	2
Geografja i nauka o przyrodzie .	—	—	2	3
Arytmetyka z geometrją	3	3	3	3
Rysunek	1	1	1	2
Zajęcia praktyczne	1	1	2	2
Śpiew	1	1	1	1
Ćwiczenia cielesne			1 chł.	1 dz.
Liczba godzin ucznia	14	14	17	21
Liczba godzin nauczyciela . . .	28 lub 26		36 lub 38	

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

Przy istnieniu oddziału V-tego obowiązują te same plany godzin, przyczem oddziały IV i V tworzą jeden komplet i dzielą się godzinami przeznaczonymi dla oddziału IV-tego z zastosowaniem nauki głośnej i cichej, nauka historii odbywa się wspólnie tylko głośno.

SZKOŁY O JEDNYM NAUCZYCIELU.

WARJANT a.

Przedmioty	Oddziały			
	I	II	III	IV
Religja	2		1+1	1+1
Język polski	4+3	3+4	3+4	3+3
Historja	—	—	—	1+1
Geografja i nauka o przyrodzie .	—	—	2+1	2+1
Arytmetyka z geometrją	2+2	2+2	2+2	2+1
Rysunek i zajęcia praktyczne . .	1		1 c.	1 c.
Śpiew i ćwiczenia cielesne . . .	1		1	
Liczba godzin ucznia	15	15	19	19
Liczba godzin nauczyciela . . .	15		19	

Razem 30 godzin etatowych + 4 nadliczbowe.

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

Wymiar ogólny czasu, przeznaczony na rysunek i zajęcia praktyczne, należy dzielić na połowy; podobnie wymiar czasu, przeznaczony na śpiew i ćwiczenia cielesne.

Oddziały I i II uczą się łącznie, tworząc jeden komplet, tak samo III z IV-tym tworzą drugi komplet, przytem w zakresie języka polskiego i arytmetyki w oddziałach I i II, religji, języka polskiego, geografji z nauką o przyrodzie, arytmetyki z geometrją w oddziałach III i IV i historii w oddziale IV występują godziny nauki głośnej (pierwsze składniki) i nauki cichej (drugie składniki).

Nauka cicha (c) występuje również w oddziale III i IV w zakresie rysunku i zajęć praktycznych.

W oddziałach I i II praca jest tak zorganizowana, że jednocześnie może odbywać się nauka głośna, i nauka cicha *tego samego przedmiotu*: 4 godziny nauki głośnej języka polskiego w oddziale I są jednocześnie dla oddziału II godzinami nauki cichej tego przedmiotu, 3 pozostałe godziny są wypełnione pracą głośną oddziału II, a cichą I. Podobnie odpowiadają sobie godziny głośnej i cichej nauki arytmetyki.

W komplecie złożonym z oddziału III i IV jednoczesność nauki tych samych przedmiotów nie może być zawsze zachowana. Zgodnie jednak z § 53 Statutu szkół powszechnych należy dążyć, aby w tych granicach, na jakie plan pozwala, przedmiot jednoczesnej nauki był ten sam.

Rozwiązać to zagadnienie można np. w sposób następujący:

a) nauka głośna i cicha religii — zawsze jednocześnie;
b) 3 godziny głośnej nauki języka polskiego w oddziale III przypadają jednocześnie z godzinami nauki cichej tego przedmiotu w oddziale IV, natomiast w czasie 4 godzin nauki cichej w oddziale III oddział IV ma 3 godziny nauki głośnej języka polskiego, 1 historii;

c) 1 godzina głośnej nauki geografii z przyrodoznawstwem w oddziale III odbywa się równocześnie z nauką cichą rysunku lub zajęć praktycznych w oddziale IV i nawzajem 1 godzina głośnej nauki geografii z przyrodoznawstwem w oddziale IV odbywa się równocześnie z nauką cichą rysunku lub zajęć praktycznych w oddziale III; pozostałe godziny geografii i nauki o przyrodzie (1 + 1, 1 + 1) odpowiadają sobie współcześnie;

d) podczas nauki głośnej arytmetyki z geometrią w oddziale III odbywa się w oddziale IV nauka cicha również arytmetyki z geometrią (1 godzina) oraz historii (1 godz.); 2 godziny nauki cichej arytmetyki z geometrią w oddziale III są dla oddziału IV godzinami nauki głośnej tego samego przedmiotu.

WARJANT b.

Dla szkoły z ilością uczniów do 40 włącznie, w której religii uczy nauczyciel tej szkoły.

Przedmioty	Oddziały			
	I	II	III	IV
Religia	2		1+1	1+1
Język polski	3+3	3+3	3+4	2+3
Historja	—	—	—	1+1
Geografia i nauka o przyr.	—	—	2+1	2+1
Arytmetyka z geometrią . .	2+2	2+2	2+2	2+2
Rysunek	—	—	} 1	
Zajęcia praktyczne	—	—		
Śpiew	—	—	} 1	
Ćwiczenia cielesne	—	—		
Liczba godzin ucznia	12	12	18	18
Liczba godzin nauczyciela .	12		18	

Razem godzin nauczyciela 30.

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

Wymiar ogólny czasu, przeznaczony w oddziałach III i IV na rysunki i zajęcia praktyczne, należy dzielić na połowy; podobnie wymiar czasu, przeznaczony na śpiew i ćwiczenia cielesne.

W oddziałach I i II praca jest tak zorganizowana, że jednocześnie może się odbywać nauka głośna i nauka cicha *tego samego przedmiotu*: 3 godziny nauki głośnej języka polskiego w oddziale I są jednocześnie dla oddziału II godzinami nauki cichej tego przedmiotu, 3 pozostałe godziny są wypełnione pracą głośną oddziału II, a cichą I. Podobnie odpowiadają sobie godziny głośnej i cichej nauki arytmetyki.

W komplecie z oddziałów III i IV można rozwiązać zagadnienie prowadzenia równoczesnego nauki głośnej i ci-

chej tego samego przedmiotu, w tych granicach, na jakie plan pozwala, np. w sposób następujący:

a) nauka głośna i cicha religii — zawsze jednocześnie;

b) 3 godziny głośnej nauki języka polskiego w oddziale III przypadają jednocześnie z godzinami nauki cichej tego przedmiotu w oddziale IV; natomiast w czasie 4 godzin nauki cichej w oddziale III oddział IV ma 2 godziny nauki głośnej języka polskiego, 1 historii i 1 geografji;

c) 2 godziny głośnej nauki geografji z przyrodoznawstwem w oddziale III odbywają się równocześnie z 1 godziną nauki cichej historii w oddziale IV oraz 1 godziną nauki cichej geografji w oddziale IV, 1 godzina głośnej nauki geografji z przyrodoznawstwem w klasie IV przypada jednocześnie z jedną godziną nauki cichej geografji i przyrodoznawstwa w klasie III;

d) nauka głośna i cicha arytmetyki odbywa się jednocześnie.

WARJANT c.

Dla szkoły z ilością uczniów od 41 — 60, w której religii uczy nauczyciel tej szkoły.

Przedmioty	Oddziały			
	I	II	III	IV
Religia	- 2		1+1	1+1
Język polski	4+3	3+4	3+4	2+3
Historja	—	—	—	1+1
Geografja i nauk o przyr.	—	—	2+1	2+1
Arytmetyka z geometrią	2+2	2+2	2+2	2+2
Rysunek	1		1	
Zajęcia praktyczne			1	
Śpiew			1	
Ćwiczenia cielesne			1	
Liczba godzin ucznia	14		18	
Liczba godzin nauczyciela	14		18	

Razem godzin nauczyciela 32:30 etatowych i 2 nadliczbowe.

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych, z wyłączeniem oddziałów I i II.

Wymiar ogólny czasu, przeznaczony na rysunek i zajęcia praktyczne, należy dzielić na połowy; podobnie wymiar czasu, przeznaczony na śpiew i ćwiczenia cielesne, z tem, że w oddziałach I i II w jednym tygodniu przypada na rysunek i zajęcia praktyczne 1 godzina, w drugim 1 godzina na śpiew i ćwiczenia cielesne.

Poza tem organizacja pracy w klasach I i II, jak przy użyciu warjantu *a*.

Organizacja nauczania w komplecie z oddziałów III i IV — jak przy użyciu warjantu *b*.

CZĘŚĆ DRUGA.

WSKAZANIA PROGRAMOWE.

I. A. ODDZIAŁ I SZKÓŁ O 5 I WIĘCEJ NAUCZYCIELACH.

W zakresie poszczególnych przedmiotów obowiązuje program dla klasy I, ogłoszony w osobnym wydawnictwie p. t.: Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (Tymczasowy).

B. ODDZIAŁ I SZKÓŁ O 4, 3, 2 NAUCZYCIELACH I O 1 NAUCZYCIELU.

W zakresie poszczególnych przedmiotów obowiązuje program dla klasy I, ogłoszony w osobnym wydawnictwie p. t.: Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (Tymczasowy) — ze zmianami i uzupełnieniami niżej wyszczególnionymi.

RELIGJA RZYMSKO - KATOLICKA.

W szkole o 3 nauczycielach oddziały I i II uczą się zawsze osobno;

w szkole o 2 nauczycielach uczą się razem oddziały I i II lub też każdy z tych 2 oddziałów uczy się osobno.

Organizacja pracy w oddziałach I i II szkół o 4 nauczycielach i o 1 nauczycielu nie uległa zmianie.

Przy nauce kompletu z oddziałów I i II w szkołach o 2 i 1 nauczycielu obowiązuje program, przewidziany dotychczas dla połączonych oddziałów I i II w szkołach trzy-

klasowych. (Program nauki w publicznych szkołach powszechnych, wyd. z roku 1931, str. 106).

Przy nauce osobnej oddziałów I i II w szkołach o 4, 3 i 2 nauczycielach w każdym z tych oddziałów obowiązuje program dotychczasowy dla szkoły siedmioklasowej.

JĘZYK POLSKI.

Wszędzie tam, gdzie wymiar czasu, przeznaczonego na osobne lekcje rysunku, zajęć praktycznych lub śpiewu, jest bardzo ograniczony, należy w miarę potrzeby wydatniej niż w szkołach o większej liczbie nauczycieli uwzględnić na lekcjach języka polskiego ćwiczenia i czynności pomocnicze z tych zakresów.

W tych przypadkach, w których niema osobnych lekcji rysunku, zajęć praktycznych lub śpiewu (oddział I szkoły o 1 nauczycielu, warjant *b*), ćwiczenia z tych zakresów winny być uwzględnione przy nauce języka polskiego zgodnie ze wskazaniami, podanymi niżej w uwagach, dotyczących tych przedmiotów.

ARYTMETYKA.

Wszędzie tam, gdzie wymiar czasu, przeznaczonego na osobne lekcje rysunku lub zajęć praktycznych, jest bardzo ograniczony, należy w miarę potrzeby wydatniej niż w szkołach o większej liczbie nauczycieli uwzględnić na lekcjach arytmetyki czynności z tych zakresów.

W tych przypadkach, w których niema osobnych lekcji rysunku lub zajęć praktycznych (oddział I szkoły o 1 nauczycielu, warjant *b*), ćwiczenia z tych zakresów winny być uwzględnione przy nauce arytmetyki, zgodnie ze wskazaniami, podanymi niżej w uwagach, dotyczących tych przedmiotów.

RYSUNEK.

Tam, gdzie na lekcje osobne tego przedmiotu przeznaczona jest tylko 1/2 godziny tygodniowo lub 1/2 godziny co dwa tygodnie (szkoła o 1 nauczycielu, warjant *c*), obowią-

zuje zasadniczo program, wymieniony w dziale I A, ale lekcje te poświęca się głównie na rysunek z pamięci, a poza tem należy wydatniej stosować rysunek, zwłaszcza z wyobraźni, na lekcjach innych przedmiotów.

W tych przypadkach, w których niema osobnych lekcji rysunku (oddział I szkoły o 1 nauczycielu, warjant b), należy w miarę potrzeby stosować rysunek z wyobraźni i o ile możliwości uwzględnić rysunek z pamięci na lekcjach innych przedmiotów — w związku z ich naturalnym tokiem nauczania.

ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

Tam, gdzie na zajęcia praktyczne przypada 1 lub $\frac{1}{2}$ godziny tygodniowo lub $\frac{1}{2}$ godziny co dwa tygodnie (szkoła o 1 nauczycielu, warjant c), należy opierać się na zasadniczym programie, wymienionym w dziale I A, z taką jednak zmianą ze względu na mniejszy wymiar czasu, że zajęcia z zakresu kultury życia codziennego są jeszcze bardziej uwzględniane na lekcjach innych przedmiotów; poza tem liczba robót, wykonywanych podczas osobnych lekcji zajęć praktycznych, ulega znacznemu zmniejszeniu w porównaniu z pracą w szkołach o planie zasadniczym. Należy zato w miarę możliwości wydatniej stosować zajęcia rękodzielnicze na lekcjach innych przedmiotów, zwłaszcza języka polskiego i arytmetyki.

W tych przypadkach, w których nie przewiduje się osobnych lekcji zajęć praktycznych (oddział I szkoły o 1 nauczycielu, warjant b), zajęcia z zakresu kultury życia codziennego należy uwzględniać przede wszystkim w obrębie nauki języka polskiego, zajęcia rękodzielnicze w miarę możliwości w związku z naturalnym tokiem nauki języka polskiego i arytmetyki.

ŚPIEW.

Tam, gdzie na osobną naukę śpiewu przeznaczają się tylko $\frac{1}{2}$ godziny tygodniowo, obowiązuje zasadniczo program, wyżej wymieniony w dziale I A, ale ze zmniejsze-

niem liczby opracowywanych pieśni do 8 oraz z ograniczeniem ilości ćwiczeń pomocniczych. Należy przytem wynagradzać zmniejszenie czasu wydatniejszym stosowaniem śpiewu na lekcjach innych przedmiotów, uczyć tekstów pieśni na lekcjach religii i języka polskiego, powtarzać jak najczęściej poznane pieśni w różnych okolicznościach. Lekcje osobne przeznaczają się zasadniczo na opracowanie ściśle muzyczne nowych pieśni.

Przy nauce wspólnej oddziałów I i II w szkole o jednym nauczycielu obowiązuje zasadniczo ten sam program, należy jednak uwzględnić pierwszą zwrotkę pieśni „*Boże, coś Polskę*”; ponadto uczniowie oddziału II winni okolicznościowo: rozpoznawać rodzaje taktu, taktować w trójmiarze i określać linię melodyjną słowem, gestem lub rysunkiem. Należy przyswoić w ciągu roku 8 lub przy użyciu warjantu c 5 pieśni. Pomoc innych przedmiotów, powtarzanie pieśni — jak przy nauce osobnej w wymiarze $\frac{1}{2}$ godziny.

W tych przypadkach, w których nie przewiduje się osobnych lekcji śpiewu (oddział I szkoły o 1 nauczycielu, warjant b), należy stosować śpiew przy nauce religii i języka polskiego oraz przy różnych okolicznościach: na wybiegach, zabawach, podczas pauz i t. p.

ĆWICZENIA CIELESNE.

Przy 1 godzinie tygodniowo nauki osobnej w oddziale I obowiązuje program, wymieniony powyżej w dziale I A, z tem, że nacisk największy należy położyć na usprawnienie w zabawach. Tam, gdzie na naukę osobną oddziału I lub wspólną I i II przeznaczają się tylko $\frac{1}{2}$ godziny tygodniowo lub $\frac{1}{2}$ godziny co dwa tygodnie (szkoła o 1 nauczycielu, warjant c), należy stosować część „A. Zabawy” cytowanego programu oraz uwzględnić ćwiczenia porządkowe: ustawianie się i zbiórka w gromadce, w rzędzie i szeregu, w dwójkach i kole.

W tych przypadkach, w których nie przewiduje się osobnych lekcji ćwiczeń cielesnych (oddział I szkoły o 1 nauczycielu, warjant *b*) należy stosować zabawy i ćwiczenia porządkowe przy nadarzających się sposobnościach (np. na wycieczkach i t. p.).

ORGANIZACJA PRACY.

We wszystkich przypadkach, w których nauka oddziału I odbywa się osobno, organizacja pracy winna być zasadniczo taka sama, jak w szkołach o większej liczbie nauczycieli, z uwzględnieniem zmian, wynikających z powyższych wskazówek programowych.

W szkołach o 1 nauczycielu, w których na naukę rysunku, zajęć praktycznych, śpiewu oraz ćwiczeń cielesnych przewiduje się łącznie 1 godzinę tygodniowo, nauczanie tych przedmiotów należy w zasadzie zorganizować tak, by kolejno w jednym tygodniu odbywała się nauka rysunku i zajęć praktycznych w wymiarze po $\frac{1}{2}$ godziny, w drugim zaś śpiewu i ćwiczeń cielesnych.

W szkole o 1 nauczycielu podczas okresu przygotowawczego zamiast stałego planu godzin, podanego wyżej w części pierwszej „Planu godzin“, należy stosować plany następujące:

PRZY STOSOWANIU WARJANTU *a*:

Przedmioty	Oddziały	
	I	II
Religia		2
Język polski	4 + 2	2 wspólne 1 + 4
Arytmetyka	2 + 1	2 + 2
Rysunek i zajęcia praktyczne . .	1	
Śpiew i ćwiczenia cielesne . . .	1	
Liczba godzin ucznia	15	15
Liczba godzin nauczyciela . . .	15	

2 godziny wspólne głośnej nauki języka polskiego są przeznaczone na wycieczki, ćwiczenia w mówieniu, opowiadania nauczyciela, odpowiednią lekturę, z zastosowaniem tematów, interesujących oba oddziały.

4 godziny nauki głośnej języka polskiego w oddziale I przypadają jednocześnie z 4 godzinami nauki cichej w oddziale II, z dwóch godzin nauki cichej języka polskiego w oddziale I jedna godzina przypada jednocześnie z godziną nauki głośnej tego przedmiotu w oddziale II, druga godzina jednocześnie z 1 godziną głośnej nauki arytmetyki w oddziale II. Podczas 2 godzin nauki głośnej arytmetyki w oddziale I odbywa się nauka cicha tego przedmiotu w oddziale II.

PRZY STOSOWANIU WARJANTU *b*:

Przedmioty	Oddziały	
	I	II
Religia		2
Język polski	3 + 2	2 wspólne 1 + 3
Arytmetyka	2 + 1	2 + 2
Liczba godzin ucznia . .	12	12
Liczba godz. nauczyciela	12	

Organizacja pracy jest następująca:

2 godziny wspólne głośnej nauki języka polskiego — jak przy stosowaniu warjantu *a*.

3 godziny nauki głośnej języka polskiego przypadają jednocześnie z 3 godzinami nauki cichej w oddziale II, z 2 godzin nauki cichej języka polskiego w oddziale I jedna godzina przypada jednocześnie z godziną nauki głośnej tego przedmiotu w oddziale II, druga godzina jednocześnie z 1 godziną głośnej nauki arytmetyki w oddziale II. Podczas 2 godzin nauki głośnej arytmetyki w oddziale I odbywa się nauka cicha tego przedmiotu w oddziale II.

PRZY STOSOWANIU WARJANTU *c*:

Przedmioty	Oddziały	
	I	II
Religia		2
Język polski	4+2	2 wspólne 1+4
Arytmetyka	2+1	2+2
Rysunek, zajęcia praktyczne, śpiew i ćwiczenia cielesne		1
Liczba godzin ucznia . .	14	14
Liczba godz. nauczyciela	14	

Organizacja pracy przy nauczaniu języka polskiego i arytmetyki — jak przy stosowaniu warjantu *a*.

II. A. ODDZIAŁ II SZKÓŁ O 5 I WIĘCEJ NAUCZYCIELACH.

W zakresie poszczególnych przedmiotów obowiązuje program dla klasy II, ogłoszony w osobnym wydawnictwie p. t.: Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (Tymczasowy).

B. ODDZIAŁ II SZKÓŁ O 4, 3, 2 NAUCZYCIELACH I O 1 NAUCZYCIELU.

W zakresie poszczególnych przedmiotów obowiązuje program dla klasy II, ogłoszony w osobnym wydawnictwie p. t.: Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (Tymczasowy) — ze zmianami i uzupełnieniami niżej wyszczególnionymi.

RELIGJA RZYMSKO - KATOLICKA.

W szkole o 3 nauczycielach oddziały I i II uczą się zawsze osobno;

w szkole o 2 nauczycielach uczą się razem oddziały I i II lub też każdy z tych 2 oddziałów uczy się osobno.

Organizacja pracy w oddziałach I i II szkół o 4 nauczycielach i o 1 nauczycielu nie uległa zmianie.

Przy nauce kompletu z oddziałów I i II w szkołach o 2 i 1 nauczycielu obowiązuje program, przewidziany dotychczas dla połączonych oddziałów I i II w szkołach trzyklasowych (Program nauki w publicznych szkołach powszechnych, wyd. z roku 1931, str. 106).

Przy nauce osobnej oddziałów I i II w szkołach o 4, 3 i 2 nauczycielach w każdym z tych oddziałów obowiązuje program dotychczasowy dla szkoły siedmioklasowej.

JĘZYK POLSKI.

Wszędzie tam, gdzie wymiar czasu, przeznaczony na osobne lekcje rysunku, zajęć praktycznych lub śpiewu, jest bardzo ograniczony, należy w miarę potrzeby wydatniej niż w szkołach o większej liczbie nauczycieli uwzględnić na lekcjach języka polskiego ćwiczenia i czynności pomocnicze z tych zakresów.

W tych przypadkach, w których niema osobnych lekcji rysunku, zajęć praktycznych lub śpiewu (oddział II szkoły o 1 nauczycielu, warjant *b*), ćwiczenia z tych zakresów winny być uwzględnione przy nauce języka polskiego zgodnie ze wskazaniami, podanymi niżej w uwagach, dotyczących tych przedmiotów.

ARYTMETYKA.

Wszędzie tam, gdzie wymiar czasu, przeznaczony na osobne lekcje rysunku lub zajęć praktycznych, jest bardzo ograniczony, należy w miarę potrzeby wydatniej niż w szkołach o większej liczbie nauczycieli uwzględnić na lekcjach arytmetyki czynności z tych zakresów.

W tych przypadkach, w których niema osobnych lekcji rysunku lub zajęć praktycznych (oddział II szkoły o 1 nauczycielu, warjant *b*), ćwiczenia z tych zakresów winny być uwzględnione przy nauce arytmetyki, zgodnie ze wskazaniami, podanymi niżej w uwagach, dotyczących tych przedmiotów.

RYSUNEK.

Tam, gdzie na lekcje osobne tego przedmiotu przeznaczona się tylko $\frac{1}{2}$ godziny tygodniowo lub $\frac{1}{2}$ godziny co dwa tygodnie (szkoła o 1 nauczycielu, warjant *c*), obowiązuje zasadniczo program, wymieniony w dziale II A, ale lekcje te poświęca się głównie na rysunek z pamięci, a poza tem należy wydatniej stosować rysunek, zwłaszcza z wyobraźni, na lekcjach innych przedmiotów.

W tych przypadkach, w których niema osobnych lekcji rysunku (oddział II szkoły o 1 nauczycielu, warjant *b*), należy w miarę potrzeby stosować rysunek z wyobraźni i o ile możliwości uwzględniać rysunek z pamięci na lekcjach innych przedmiotów — w związku z ich naturalnym tokiem nauczania.

ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

Na zajęcia praktyczne przypada 2, 1 lub $\frac{1}{2}$ godziny tygodniowo lub co dwa tygodnie. Przy 2 godzinach obowiązuje nowy program, wymieniony powyżej w dziale II A, przytem ilość sporządzonych przedmiotów musi być mniejsza, oraz zajęcia z zakresu kultury życia codziennego winny być bardziej uwzględniane na lekcjach innych przedmiotów. Tam, gdzie na zajęcia praktyczne przeznaczona się tylko 1 lub $\frac{1}{2}$ godziny tygodniowo lub co dwa tygodnie, należy opierać się zasadniczo na tym samym programie, z taką jednak zmianą, że zajęcia z zakresu kultury życia codziennego są jeszcze bardziej uwzględnione na lekcjach innych przedmiotów. Poza tem liczba robót, wykonanych podczas osobnych lekcji zajęć praktycznych, ulega zmniejszeniu w porównaniu z pracą w szkołach, rozporządzających 2 godzinami, należy zato w miarę możliwości wydatniej stosować

zajęcia rękodzielnicze na lekcjach innych przedmiotów, zwłaszcza języka polskiego i arytmetyki.

W tych przypadkach, w których nie przewidziano osobnych lekcji zajęć praktycznych (oddział II szkoły o 1 nauczycielu, warjant *b*), zajęcia z zakresu kultury życia codziennego należy uwzględniać przedewszystkiem w obrębie nauki języka polskiego, zajęcia rękodzielnicze w miarę możliwości w związku z naturalnym tokiem nauki języka polskiego i arytmetyki.

ŚPIEW.

Tam, gdzie na osobną naukę śpiewu przeznaczona się tylko $\frac{1}{2}$ godziny tygodniowo, obowiązuje zasadniczo program wyżej wymieniony w dziale II A, ale ze zmniejszeniem liczby opracowywanych pieśni do 8 oraz z ograniczeniem ilości ćwiczeń pomocniczych. Należy przytem wynagradzać zmniejszenie czasu wydatniejszym stosowaniem śpiewu na lekcjach innych przedmiotów, uczyć tekstów pieśni na lekcjach religii i języka polskiego, powtarzać jak najczęściej poznane pieśni w różnych okolicznościach. Lekcje osobne przeznaczona się zasadniczo na opracowanie ściśle muzyczne nowych pieśni.

Przy nauce wspólnej oddziałów I i II w szkole o jednym nauczycielu obowiązuje zasadniczo ten sam program, należy jednak uwzględnić pierwszą zwrotkę pieśni „*Boże, coś Polskę*“; ponadto uczniowie oddziału II winni okolicznościowo: rozpoznawać rodzaje taktu, taktować w trójmiarze i określać linję melodyjną słowem, gestem lub rysunkiem. Należy przyswoić w ciągu roku 8 lub przy użyciu warjantu *c* 5 pieśni. Pomoc innych przedmiotów, powtarzanie pieśni — jak przy nauce osobnej w wymiarze $\frac{1}{2}$ godziny.

W tych przypadkach, w których nie przewiduje się osobnych lekcji śpiewu (oddział II szkoły o 1 nauczycielu, warjant *b*), należy stosować śpiew przy nauce religii i języka polskiego oraz przy różnych okolicznościach: na wybiegach, zabawach podczas pauz i t. p.

ĆWICZENIA CIELESNE.

Przy 1 godzinie tygodniowo nauki osobnej w oddziale I obowiązuje program, wymieniony powyżej w dziale I A, z tem, że nacisk największy należy położyć na usprawnienie w zabawach. Tam, gdzie na naukę osobną oddziału I lub wspólną I i II przeznaczają się tylko $\frac{1}{2}$ godziny tygodniowo lub $\frac{1}{2}$ godziny co dwa tygodnie (szkoła o 1 nauczycielu, warjant c), należy stosować część „A. Zabawy” cytowanego programu oraz uwzględnić ćwiczenia porządkowe: ustawianie się i zbiórkę w gromadce, w rzędzie i szeregu, w dwójkach i kole.

W tych przypadkach, w których nie przewiduje się osobnych lekcji ćwiczeń cielesnych (oddział II szkoły o 1 nauczycielu, warjant b), należy stosować zabawy i ćwiczenia porządkowe przy nadarzających się sposobnościach (np. na wycieczkach i t. p.).

III. A. ODDZIAŁ III SZKÓŁ O 5 I WIĘCEJ NAUCZYCIELACH.

W zakresie poszczególnych przedmiotów obowiązuje program dla klasy III, ogłoszony w osobnym wydawnictwie p. t. Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (Tymczasowy), przytem z programu śpiewu dla kompletu, złożonego z oddziałów III i IV, należy w roku szkolnym 1935/36 realizować dział B części przemiennej.

Wszędzie tam, gdzie wymiar czasu, przeznaczonego na osobne lekcje zajęć praktycznych, spada do 2 godzin tygodniowo, należy w miarę potrzeby wydatniej uwzględnić na lekcjach języka polskiego i arytmetyki ćwiczenia i czynności pomocnicze z tych zakresów, w myśl wskazań, podanych niżej dla szkół o 4 i 3 nauczycielach.

B. ODDZIAŁ III SZKÓŁ O 4 I 3 NAUCZYCIELACH.

W zakresie poszczególnych przedmiotów obowiązuje program dla klasy III, ogłoszony w osobnym wydawnictwie p. t. Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (Tymczasowy) — ze zmianami i uzupełnieniami niżej wyszczególnionymi.

RELIGJA RZYMSKO - KATOLICKA.

Oddziały III i IV przy stosowaniu niektórych warjantów planu godzin nie tworzą jednego kompletu, lecz uczą się osobno. W tych przypadkach w każdym oddziale stosuje się dotychczasowy program nauki w szkole siedmioklasowej.

W komplecie zaś, złożonym z oddziałów III i IV, nauka odbywa się według dotychczasowych wskazań dla szkół czteroklasowych i trzyklasowych (zamieszczonych na str. 106 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z roku 1931).

JEZYK POLSKI.

Wszędzie tam, gdzie wymiar czasu, przeznaczonego na osobne lekcje rysunku, zajęć praktycznych lub śpiewu, jest bardzo ograniczony, należy w miarę potrzeby wydatniej uwzględnić na lekcjach języka polskiego ćwiczenia i czynności pomocnicze z tych zakresów.

GEOGRAFJA Z NAUKĄ O PRZYRODZIE.

Ze względu na zmniejszenie liczby godzin z 4 do 3 w porównaniu ze szkołami o większej liczbie nauczycieli, można zmniejszyć ilość opracowanych gatunków zwierząt i roślin, z zakresu wiadomości geograficznych ilość poznawanych instytucji i rodzajów pracy ludzkiej, tak jednak, by wszystkie tematy zasadnicze zarówno w zakresie geografii jak nauki o przyrodzie zostały opracowane.

ARYTMETYKA.

Wszędzie tam, gdzie wymiar czasu, przeznaczonego na osobne lekcje rysunku lub zajęć praktycznych, jest bardzo ograniczony, należy w miarę potrzeby wydatniej uwzględnić na lekcjach arytmetyki czynności z tych zakresów.

RYSUNEK.

Tam, gdzie na lekcje osobne tego przedmiotu przeznaczona jest tylko 1 godzina, obowiązuje zasadniczo program, wymieniony powyżej w dziale III. A, ale lekcje te poświęca się głównie na rysunek z pamięci a także z pokazów, a poza tem należy wydatniej stosować rysunek, zwłaszcza z wyobraźni, na lekcjach innych przedmiotów.

ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

Na zajęcia praktyczne przypadają 2 godziny lub 1 godzina. Przy 2 godzinach obowiązuje program wymieniony powyżej w dziale III. A, przytem ilość sporządzonych przedmiotów musi być mniejsza, a zajęcia z zakresu kultury życia codziennego winny być bardziej uwzględniane na lekcjach innych przedmiotów. Tam, gdzie na zajęcia praktyczne przeznaczona jest tylko 1 godzina tygodniowo, należy opierać się zasadniczo na tym samym programie w dziale zajęć rękodzielniczych, przytem liczba sporządzonych przedmiotów ulega znacznemu zmniejszeniu w porównaniu z pracą w szkołach o 6 i więcej nauczycielach. Przewidziane w programie zajęcia z zakresu kultury życia codziennego winny być rozłożone odpowiednio do rozporządzalnej liczby godzin na lekcje różnych przedmiotów; pielęgnowanie roślin ozdobnych oraz karmienie ptaków zimą winno się odbywać na lekcjach geografji z nauką o przyrodzie lub też w czasie poza lekcjami.

ŚPIEW.

Tam, gdzie oddziały III i IV uczą się w jednym komplecie i mają 2 godziny tygodniowo, obowiązuje bez zmian program, przewidziany dla takiego samego kompletu w szkołach o 5 nauczycielach. Tam, gdzie na naukę w komplecie przeznaczona jest tylko jedna godzina tygodniowo, należy opierać się na tym samym programie, z tą różnicą, że śpiew dwugłosowy wprowadza się tylko w sprzyjających warunkach, a liczba wymaganych pieśni wynosi co najmniej 8. Przy nauce osobnej oddziału III w wymiarze $\frac{1}{2}$ godziny tygodniowo należy opierać się na programie osobnej nauki oddziału III dla szkół o 5 i więcej nauczycielach, przytem minimalna liczba pieśni przyswojonych spada do 6.

ĆWICZENIA CIELESNE.

Przy 2 godzinach tygodniowo nauki w komplecie z oddziałów III i IV obowiązuje program, wymieniony powyżej w dziale III A. Przy 1 godzinie tygodniowo nauki w tym samym komplecie obowiązuje ten sam program, z tem, że nacisk największy należy położyć na usprawnienie w zabawach i grach. Tam, gdzie na naukę osobną oddziału III przeznaczona jest tylko $\frac{1}{2}$ godziny tygodniowo, należy stosować na tych godzinach część „A“. Zabawy i gry ruchowe“ programu, wymienionego powyżej w dziale III A. Na ćwiczenia gimnastyczne przeznaczona jest tylko codziennie okресы 10 minutowe.

C. ODDZIAŁ III SZKÓŁ O 2 NAUCZYCIELACH
I O 1 NAUCZYCIELU.

RELIGJA RZYMSKO - KATOLICKA.

W szkole o 2 nauczycielach, o ile nie istnieje oddział V, bądź uczą się w jednym komplecie oddziały III i IV, bądź każdy z tych oddziałów uczy się osobno.

Każdy z tych oddziałów w szkołach o 2 nauczycielach i o 1 nauczycielu wykonywa swój własny program.

JĘZYK POLSKI.

W szkole o 2 nauczycielach: 5 godzin tygodniowo,
w szkole o 1 nauczycielu: 3 godziny nauki głośnej i 4 cichej.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Mówienie.

Rozmowy nauczyciela z dziećmi.

Oglądanie obrazków, omawianie ich treści, nadawanie tytułów pojedynczym obrazkom i ich cyklom, układanie na ich tle opowiadań.

Swobodne i samorzutne wypowiedzianie się dzieci.

Zbiorowe i jednostkowe układanie krótkich opowiadań i łatwych opisów.

Swobodne wypowiedzianie się dzieci w związku z treścią czytanek z podręcznika, książeczek i ew. pisemek, czytanych w szkole i w domu; w związku z tem porządkowanie wypowiedzi dzieci.

Pisanie.

Przepisywanie tekstów oraz pisanie z pamięci i ze słuchu wyrazów i krótkich, łatwych zdań, zawierających przede wszystkim podany poniżej materiał ortograficzny.

Samodzielne układanie i zapisywanie zdań na różne tematy, próby samodzielnych krótkich opowiadań.

Dla drugiego rocznika: pisanie krótkich listów do osób bliskich i znajomych.

Zaprawianie się przy wszystkich ćwiczeniach piśmiennych do czystego i czytelnego pisania.

Materiał ortograficzny: użycie *ó* wymieniającego się z *o*, końcówki *ów* i przyrostków *ówka*, *ówna*; *rz* wymieniające się z *r* i *rz* nie wymieniające się z *r*; spółgłoski dźwięczne i bezdźwięczne na końcu i w środku wyrazu (typy: *ryb*, *chłop*, *babka*); najczęściej używane wyrazy z literą *h* (typ: *bohater*); przenoszenie wyrazów; użycie kropki, pytajnika i wykrzyknika; najprostsze przypadki użycia przecinka (przy wyliczaniu).

Czytanie.

Czytanie głośne i ciche krótkich, poprawnych pod względem formy, do psychiki dziecka dostosowanych opowiadań, opisów, podań, legend, baśni, bajek, zagadek i t. p., ponadto odpowiednio dobranych wierszy z podręcznika i ew. pisemek dla dzieci.

Stopniowe opanowywanie techniki poprawnego, wyraźnego czytania.

Omawianie treści czytanek z podręcznika, książeczek (ew. pisemek), czytanych w szkole i w domu, np. zestawianie treści z ilustracją, wyodrębnianie postaci i zdarzeń, ustalanie kolejności zdarzeń; nawiązywanie treści czytanki do przeżyć dzieci, stopniowe przyzwyczajanie się do samodzielnego ujmowania treści czytanych tekstów.

W związku z mówieniem, pisanem i czytaniem:

dalsze stopniowe i okolicznościowe wzbogacanie czynnego słownika dzieci: nazywanie przedmiotów, zjawisk i cech, czynności oraz rozmaitych stosunków przestrzennych i czasowych, związanych ze spostrzeżeniami i doświadczeniami dziecka; objaśnianie niezrozumiałych wyrazów i zwrotów; dalsze przyzwyczajanie dzieci do zastępowania zwrotów gwarowych odpowiednikami z języka warstw wykształconych;

praktyczne rozpoznawanie zdań pytających, rozkazujących i oznajmujących; podział krótkiego zdania na podmiot i orzeczenie; praktyczne rozpoznawanie rzeczownika z uwzględnieniem liczby i przypadku, przymiotnika z uwzględnieniem rodzaju i liczby, czasownika z uwzględnieniem czasów (teraźniejszy, przeszły, przyszły) i liczby; praktyczne rozpoznawanie przysłówka;

uczenie się na pamięć i wygłaszanie krótkich wierszy o treści, związanej ze wskazanymi poniżej tematami;

ilustrowanie nadających się do tego czytanek, opowiadań i wierszy, np. rysunkami, wycinankami, ulepiankami, śpiewem oraz mimiką i ruchami dzieci; czytanie rolami; czytanie i opowiadanie nauczyciela.

Tematy ćwiczeń w mówieniu, pisaniu i czytaniu.

Przejawy życia w domu, szkole i miejscowości, praca rolnika, prace rzemieślników na wsi; pamiętki z dawnych czasów w naszej okolicy, mieszkania, ubrania i t. p. dziś i dawniej.

Wypadki i zdarzenia w naszej okolicy ze szczególnem uwzględnieniem okresu walk 1914 — 1920; opowiadania o życiu Marszałka Piłsudskiego i odzyskaniu niepodległości; odzyskanie morza, Gdynia.

Najważniejsze zdarzenia bieżące z życia Polski.

Uroczystości szkolne i miejscowe.

Obrazki z życia okolicy: krajobrazy, życie zwierząt i roślin.

Drogi i sposoby podróżowania dawniej i dziś.

Opowiadania na tle życia innych okolic, np. prace w kopalni, w fabryce, nasze rzeki (spław drzewa, owoców, z życia flisaków i t. p.).

Baśni, bajki i legendy.

UWAGI.

Program powyższy stanowi drugi kolejny kurs roczny, należący do dwuletniego cyklu, rozpoczętego w roku szkolnym 1934/35.

W ciągu roku należy pamiętać o stopniowaniu trudności w zakresie mówienia: opowiadanie, jako łatwiejsze, musi poprzedzać ćwiczenia w łatwym opisie, próby porządkowania omawianego materiału mogą wystąpić w drugiej połowie roku, przy czem dzieci z drugiego rocznika powinny być w tych wypadkach aktywniejsze.

Podobnie o stopniowaniu trudności należy pamiętać

przy wprowadzaniu ćwiczeń piśmiennych. Uczeń powinien oswoić się z danym rodzajem ćwiczenia, np. opisem, w mówieniu, a dopiero potem może przejść do opisu piśmiennego.

Gdy klasa III stanowi z klasą IV komplet (pobierają naukę jednocześnie w jednej izbie), zachodzi konieczność przeznaczania części materiału na pracę cichą. Nadają się do tego takie ćwiczenia, jak np.: 1) czytanie ciche, jako wstęp do lekcji głośnej (wyodrębnianie postaci i zdarzeń), jako przygotowanie do poprawnego głośnego odczytania wybranego urywka i t. d.; 2) wszystkie rodzaje ćwiczeń w pisaniu (z wyjątkiem pisania ze słuchu); 3) ćwiczenia w rozpoznawaniu zjawisk językowych, opracowanych na lekcji głośnej; 4) ilustrowanie czytanek, opowiadań i wierszy rysunkami, wycinankami, ulepiankami i t. d.

Przy organizowaniu pracy cichej należy dzieciom drugiego rocznika dawać czasami tematy trudniejsze, np. pisanie krótkich listów, co w zastosowaniu do pierwszego rocznika nie występuje zupełnie. Do pisania listów muszą dzieci być przedtem wdrożone na lekcji głośnej. Można w tym celu zużytkować odpowiednie ćwiczenia w mówieniu, lub też wyjątkowo dać pierwszemu rocznikowi zajęcie ciche podczas pracy głośnej z drugim.

Od czasu do czasu mogą się odbywać wspólne lekcje głośne, mianowicie wówczas, gdy temat mówienia będzie interesował dzieci obu oddziałów, np. po wycieczkach, które odbywać się będą wspólnie, może nastąpić częściowe omówienie zebranego materiału; należy tu również swobodne i samorzutne wypowiedzanie się dzieci na tematy z bieżącego życia i t. p.

Uwagi metodyczne, dotyczące uwzględnionych rodzajów ćwiczeń, są podane przy programie oddziału III, a częściowo IV szkół III stopnia.

Zasadniczo uczniowie korzystają z takiego samego podręcznika dla klasy III, jak w szkołach o większej liczbie nauczycieli.

W związku z tematami, dla których nie znajdzie się w tym podręczniku odpowiedniego materiału, należy wykorzystać odpowiednie opowiadania z czasopism, książek dla dzieci, oraz materiał, zawarty w podręczniku dla klasy IV szkół o większej liczbie nauczycieli, a to w związku z czytaniem nauczyciela.

W szkole o 1 nauczycielu należy w miarę potrzeby wydatniej uwzględnić na lekcjach języka polskiego ćwiczenia i czynności pomocnicze z zakresu rysunku, zajęć praktycznych i śpiewu.

GEOGRAFJA I NAUKA O PRZYRODZIE.

W szkole o 2 nauczycielach: 2 godziny tygodniowo, w szkole o 1 nauczycielu: 2 godziny nauki głośnej i 1 cichej.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

1. Zaznajomienie z jednym z chwastów pospolitych w okolicy. Rozróżnianie części tej rośliny. Znaczenie poszczególnej części dla rośliny. Stwierdzenie powstawania owocu z kwiatu na poznanych roślinach. Nazywanie kilku innych pospolitych chwastów, ćwiczenia w rozróżnianiu części rośliny: korzeń, łodyga, liść, kwiat, owoc. Szkodliwość tych chwastów, sposoby walki z nimi, w szczególności z perzem.

Rozróżnianie drzew owocowych, rosnących w danej okolicy. Owoce jadalne, stwierdzenie obecności nasion w tych owocach. Od czego zależy dobry plon: pogoda, szkodniki, zabiegi człowieka koło drzew owocowych, znaczenie owoców jako pożywienia. Wskazówki higieniczne, związane ze spożywaniem surowych owoców.

Len i jego zastosowania.

Bulwa ziemniaczana; rozmnażanie ziemniaków z bulw. Rozróżnianie drzew, krzewów, ziół i bylin na podstawie poznanego materiału.

2. Położenie szkoły we wsi. Położenie szkoły w sto-

sunku do stron świata na podstawie obserwacji wschodu i zachodu słońca. Drogi we wsi; porównywanie różnych dróg: ścieżki, drogi polne, gościńce. Kierunek głównej drogi we wsi. Odległość od wsi do sąsiednich miejscowości, znaczenie napisów na słupach przydrożnych. Utrzymywanie dróg. Sposoby lokomocji, spotykane na danych drogach. Sposoby podróżowania dawniejsze i dzisiejsze.

Kolej żelazna. Podróż do innych wsi w Polsce. Kilka obrazków wsi polskich w innych okolicach kraju, np. wieś łowicka, wieś poleska, kraina puszczańska i t. p.

3. Praca ludzi. Rzemieślnicy we wsi. W łódzkiej fabryce tkanin. Praca górników — Wieliczka, obrazek z kopalni węgla.

4. Strumień lub rzeka. Brzeg prawy i lewy, wysoki i niski, kierunek biegu; szybkość prądu, podmywanie brzegów i nanoszenie piasku. Zużytkowanie spadku wody: tartaki lub młyny wodne. Kąpiele w rzece, dodatnie strony kąpeli i niebezpieczeństwa.

Największa polska rzeka — Wisła. U źródeł Wisły, brzegi Wisły w niektórych odcinkach.

5. Ssaki, związane z pracą człowieka na roli: kret, mysz polna; z pośród innych np. zając, lis. Sposób życia tych ssaków i związane z tem szczegóły budowy zewnętrznej. Znaczenie tych zwierząt dla człowieka.

Kilka pospolitych ptaków, spotykanych w danej okolicy: wróbel, skowronek, bocian, jaskółka, ew. sowa. Sposób życia tych ptaków i związane z tem szczegóły budowy zewnętrznej. Wicie gniazd i opieka nad potomstwem.

6. Zboże jare i ozime. Przygotowania roli pod zasiewy wiosenne. Kielkowanie zbóż. Od czego zależy urodzaj? (pogoda, pasorzyty).

Budowa kwiatu: zaznajomienie z najważniejszymi częściami kwiatu na przykładzie dowolnie wybranej rośliny. Zapylenie. Powstawanie owocu ze słupka.

Chrabąszcz, sposób życia dorosłego owada i związane z tem szczegóły budowy zewnętrznej. Szkodliwość

dorosłego owada. Przeobrażenia chrabąszcza, szkodliwość pędraka.

Mucha. Sposób życia, przenoszenie zarazków i związane z tem szczegóły budowy zewnętrznej. Przeobrażenia muchy.

7. Przegląd na uproszczonej mapce szkolnej najważniejszych rzek, miast i linii granicznej Polski (bez podziału na województwa).

Obserwacje stanowiska słońca w różnych porach dnia, powtarzane w różnych porach roku; stałe *obserwowanie i notowanie* przez pierwszy rocznik *pogody* (zachmurzenia, opadów) w postaci kalendarza obrazkowego, z zestawieniem co miesiąc wyników: liczba dni słonecznych, deszczowych, o pogodzie zmiennej i t. p.

UWAGI.

Program powyższy stanowi drugi kurs roczny, należący do cyklu dwuletniego, rozpoczętego w roku szkolnym 1934/35.

W szkole o 1 nauczycielu podczas godzin nauki cichej dzieci mogą się zająć m. in. modelowaniem w glinie lub piasku odpowiednich fragmentów najbliższej okolicy, niekiedy sporządzaniem prostych modeli niektórych przedmiotów.

Prace powyższe odnoszą się zwłaszcza do punktów programu 2 i 4.

Podczas opracowywania punktów 3, 4 i 7 godziny cichej nauki mogą być przeznaczone na oglądanie obrazków (np. pocztówek, książek), związanych z tokiem nauki. Uzupełnieniem takiego oglądania może być krótka zwięzły opis obrazka.

Podczas godzin nauki cichej można również wykonywać rysunki, przedstawiające pogodę ubiegłego dnia, dla kalendarza obrazkowego.

Z zakresu tematów przyrodniczych można uwzględnić oglądanie niektórych okazów oraz obmyślanie odpowiedzi na zadane przez nauczyciela pytania.

ARYTMETYKA Z GEOMETRJĄ.

W szkole o 2 nauczycielach: 3 godziny tygodniowo, w szkole o 1 nauczycielu: 2 godziny nauki głośniejszej i 2 godziny nauki cichej.

MATERIAŁ NAUCZANIA.

1. Nawiązanie do materiału z oddziału II.

Powtórzenie i utrwalenie dodawania i odejmowania w zakresie do 100.

Powtórzenie i utrwalenie mnożenia i dzielenia w zakresie tabeli mnożenia, wprowadzenie i opracowanie dzielenia z resztą.

Łączenie działań w jednym zapisie, użycie nawiasów.

2. Numeracja i działania w rachunku pamięciowym w zakresie do 1000.

Opracowanie numeracji słownej i piśmiennej w zakresie do 1000.

Dodawanie pamięciowe w zakresie do 1000 z ograniczeniem do przypadków: a) jeden składnik dwucyfrowy lub trzycyfrowy, a drugi dwucyfrowy; b) dwa składniki trzycyfrowe, zakończone zerem.

Odejmowanie pamięciowe w zakresie do 1000 z ograniczeniem do przypadków: a) odjemna jest trzycyfrowa, a odjemnik jest dwucyfrowy; b) odjemna i odjemnik są trzycyfrowe, ale zakończone zerem. Porównywanie różnicowe (o ile więcej, o ile mniej).

Mnożenie pamięciowe pełnych dziesiątek przez liczby z zakresu pierwszej dziesiątki (dziesiątkowa tabela mnożenia, np. $6 \cdot 80$, $80 \cdot 6$); mnożenie pamięciowe dowolnej liczby dwucyfrowej przez liczbę z zakresu pierwszej dziesiątki; dalsze przypadki mnożenia pamięciowego w zakresie do 1000 (tylko na łatwych przykładach jak $20 \cdot 30$, $40 \cdot 15$, $3 \cdot 200$, $4 \cdot 250$ i t. p.).

Dzielenie pamięciowe liczby z zakresu pierwszej setki przez liczbę jednocyfrową (np. $80:4$, $96:4$) i przez liczbę dwucyfrową (np. $80:20$, $96:24$); dzielenie w zakresie dziesiątkowej tabeli mnożenia (np. $160:4$, $160:40$) oraz w szerszym zakresie (tylko na łatwych przykładach, jak $800:4$, $800:40$, $960:4$, $960:40$, $360:120$). Porównywanie ilorazowe (ile razy więcej, ile razy mniej).

Zliczanie pieniędzy i płacenie. Obliczanie należności za towar, ceny towaru i ilości towaru — z uwzględnieniem wyrażeni dwumianowanych (złote — grosze).

Mierzenie pojemności przy użyciu litra. Ważenie i odważanie w kilogramach i dekagramach.

Praktyczne obliczenia kalendarzowe i zegarowe (w rachunku pamięciowym).

3. Elementarne wiadomości geometryczne.

Linia prosta (zaznaczanie linii prostej przy pomocy naciągniętego sznura). Odcinki; kreślenie, mierzenie i odmierzanie odcinków w centymetrach lub milimetrach.

Kreślenie okręgu i wycinanie koła. Mierzenie średnicy koła.

Mierzenie długości i odmierzanie żądanej długości w metrach i centymetrach; odpowiednie wyrażenia dwumianowane. Próby oceny długości „na oko”; mierzenie krokami.

4. Piśmienne działania na liczbach w zakresie do 1000.

Piśmienny sposób dodawania. Piśmienny sposób odejmowania.

Piśmienny sposób mnożenia w przypadku, kiedy mnożnik jest jednocyfrowy oraz mnożenie liczby dwucyfrowej przez dwucyfrową.

Piśmienny sposób dzielenia w przypadku, kiedy dzielnik jest jednocyfrowy, oraz dzielenia przez liczbę dwucyfrową i trzycyfrową.

Zastosowanie piśmiennych sposobów wykonywania działań do wyrażeni dwumianowanych; notowanie rachunków w rubrykach.

UWAGI.

Powyższy kurs dwuletniego oddziału III, przeznaczony na rok szkolny 1935/36, winien być wykonywany z tem założeniem, że w nim rachunek piśmienny odgrywa znacznie większą rolę, niż w kursie, opracowanym w r. szkolnym 1934/35, i zajmie znacznie więcej czasu.

Uczniowie z pierwszego rocznika przerabiają zato dodawanie i odejmowanie pamięciowe w ograniczonym zakresie; natomiast uczniowie z drugiego rocznika winni już wykazać większą sprawność w rachunku pamięciowym; w tym celu należy im od czasu do czasu dawać do rozwiązania odpowiednie zadania podczas nauki cichej lub w domu.

Kurs na rok 1935/36 nie tylko kładzie wskazany już nacisk na rachunek piśmienny, lecz podaje wyrażnie w tym zakresie większy materiał, niż program roku ubiegłego, gdyż przewiduje wszystkie przypadki mnożenia i dzielenia w zakresie do 1000.

Dodawanie i odejmowanie pamięciowe w zakresie do 1000 nie powinno być skupione w czasie; podobnie nie należy skupiać pamięciowego mnożenia i dzielenia, zaleca się więc stopniować i przeplatać wymienione działania.

Ponadto należy opracować działania na wyrażeniach dwumianowanych (złote — grosze) z zastosowaniem rachunku pamięciowego i piśmiennego.

W doborze zadań należy troszczyć się nie tylko o wyrobienie sprawności rachunkowej, ale również o wyrobienie umiejętności stosowania rachunku do zagadnień z życia praktycznego. Tematy zadań należy dobierać z otoczenia dzieci i z dostępnym zrozumieniu dzieci dziedzin praktycznych.

W zadaniach należy zwrócić szczególną uwagę na obliczenia pieniężne (w zastosowaniu do kupna i sprzedaży).

W roku szkolnym 1935/36 należy w oddziale III stosować w dalszym ciągu jeden z nowych podręczników arytmetyki, zatwierdzonych do użytku w klasie III.

Materiał geometryczny nie wymaga użycia podręcznika. Ćwiczenia geometryczne, podane w dziale 3, zaleca się wplatać w dział 2, poświęcony opracowaniu rachunku pamięciowego.

W szkołach o 1 nauczycielu część materiału nauczania przerabia się w oddziale III na lekcjach cichych.

Należy sobie dobrze uświadomić, że nauka cicha stanowi poważną część pracy szkolnej. W czasie nauki cichej uczniowie nabierają wprawy w wykonywaniu działań i rozwiązywaniu zadań; warunki pracy cichej szczególnie sprzyjają wyrobieniu samodzielności i zaradności.

Przystępując do lekcji z połączonymi klasami, nauczyciel podaje temat pracy dla tego oddziału, który ma naukę cichą.

Temat winien być sformułowany jasno i dla wszystkich uczniów zrozumiałe; mogą to być zadania, napisane na tablicy, lub wskazane w podręczniku. Temat pracy cichej winien być związany z materiałem nauczania na lekcjach głośnych i nie może wymagać dodatkowych objaśnień ustnych. Zadanie winno być takiego typu, który już był przerabiany podczas nauki głośnej; co do trudności temat winien być tak dobrany, aby przeciętny uczeń mógł go w przewidzianym czasie doprowadzić do końca.

Temat pracy cichej winien być od czasu do czasu różnicowany dla różnych roczników, przyczem drugi rocznik otrzymuje zadanie, nawiązujące do materiału, przerobionego w roku poprzednim. Różnicowanie zadań należy (przy odpowiednim dostosowaniu toku lekcji) wprowadzać od czasu do czasu również w tych przypadkach, gdy klasy III i IV uczą się osobno. Niekiedy wreszcie zaleca się dawać dwu rocznikom odmienne zadania domowe.

RYСУNEK.

Należy podobnie, jak w r. szk. 1934/35, opierać się na programie dla szkół o 5 i więcej nauczycielach, wymienionym powyżej w dziale III A, przyczem w r. szkolnym 1935/36 należy zwrócić większą uwagę na rysunek z pokazu w zakresie rysunku poobserwacyjnego i zaznajomienie ze wskazanymi formami geometrycznymi.

Rysunek z wyobraźni należy w dalszym ciągu stosować wydatniej na lekcjach innych przedmiotów, zwłaszcza języka polskiego, niż w szkołach, w których na naukę rysunku przeznaczają się 2 godziny w tym oddziale. W szkole o 2 nauczycielach zaleca się rozróżniać przy doborze ćwiczeń dzieci mniej zdolne i sprawne oraz dzieci bardziej uzdolnione i usprawnione, nie krępując się przytem zbyttno przynależnością do roczników, i dawać drugiej grupie ćwiczenia trudniejsze. W szkole o jednym nauczycielu jest to pożądané, ale nie można na to kłaść nacisku wobec wspólnej nauki 5 roczników i większej potrzeby różnicowania w oddziale IV, co już wymaga dużo uwagi i starania.

ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

Na zajęcia praktyczne przypada w szkole o 2 nauczycielach 2 godziny lub 1 godzina. Przy 2 godzinach obowiązuje program, wymieniony powyżej w dziale III A, z wprowadzeniem urozmaiceń w stosunku do roku poprzedniego w doborze zadań, w szczególności możliwem uwzględnieniem tematów z zakresu szycia, łątania, cerowania z programu klasy IV szkół III stopnia, przyczem ilość sporządzonych przedmiotów musi być mniejsza, a zajęcia z zakresu kultury życia codziennego winny być bardziej uwzględnione na lekcjach innych przedmiotów. Tam, gdzie na zajęcia praktyczne przeznaczają się tylko 1 godzinę tygodniowo, należy opierać się zasadniczo na tym samym programie w dziale zajmęć rękodzielniczych, przyczem liczba sporządzonych przedmiotów ulega zmniejszeniu w porównaniu z pracą w szko-

łach, rozporządzających 2 godzinami. Zajęcia z zakresu kultury życia codziennego winny być rozłożone odpowiednio do rozporządzalnej liczby godzin na lekcje różnych przedmiotów; pielęgnowanie roślin ozdobnych oraz karmienie ptaków zimą winno się odbywać w związku z nauką o przyrodzie. W szkole o 1 nauczycielu należy postępować podobnie jak w szkole o 2 nauczycielach przy 1 godzinie tygodniowo, przytem mniej więcej połowę lekcyj „cichych“ przy użyciu warjantu *a* winno się wyzyskać na zajęcia, nadające się do tego, a więc szycie, wyplatanie koszyków ze słomy, sieci lub worków siatkowych ze sznurka i t. p., a przy rozporządzaniu tylko półgodziną tygodniowo na zajęcia praktyczne trzeba jeszcze bardziej ograniczyć liczbę sporządzonych przedmiotów.

SPIEW.

W szkole o 2 nauczycielach obowiązuje zasadniczo program, wymieniony powyżej w dziale III A dla oddziału III, uczącego się osobno, z uwzględnieniem wprowadzenia początków pisma nutowego w końcu roku szkolnego, oraz z tą różnicą, że minimalna liczba opracowanych pieśni nowych w stosunku do roku ubiegłego, winna wynosić 8, z uwzględnieniem jednak pieśni regionalnych. Zamiast Hymnu Państwowego, który oczywiście należy powtarzać, opracować należy odnowa pieśń „*Pierwsza Brygada*“.

W szkole o 1 nauczycielu przy nauce wspólnej oddziałów III i IV stosować należy program następujący:

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Pieśni niezbyt trudne w rytmie i melodji, jednogłosowe i łatwiejsze dwugłosowe, nie przekraczające w melodji przeciętnej skali głosu dzieci najmłodszych (od „c“ jednokreślnego do „e“ dwukreślnego), dostosowane do zainteresowań dzieci w tym wieku i związane z ich życiem w szkole i poza szkołą — przy pomocy nut. Do repertuaru winny należeć pieśni, wybierane z pośród religijnych, narodowych, ludowych z najbliższego środowiska regionalnego oraz nadają-

cych się do korelacji z innymi przedmiotami nauczania, z włączeniem pieśni „*Pierwsza Brygada*“ oraz uwzględnieniem pieśni ludowych innych regionów Polski.

Przy opracowywaniu i wykonywaniu pieśni należy dbać o odpowiednie rozmieszczenie głębokich oddechów i półoddechów, należyte układanie ust do śpiewania samogłosek i wyraźną wymowę spółgłosek, wydobywanie bez wysiłku dźwięków wyższych, stosować w miarę potrzeby urozmaicone cieniowanie: mezzoforte = średnio silnie, piano = cicho, forte = mocno, pianissimo = bardzo cicho oraz crescendo = wzmacniając i decrescendo — ścisząc, nadto konieczne zmiany szybkości: rallentando = zwalniając, accelerando = przyspieszając; legato = łącząc, staccato = odrywając.

W związku bezpośrednim lub pośrednim z opracowywaniem pieśni, jako środki pomocnicze do ich poprawnego wykonywania, stosowane okolicznościowo, w miarę potrzeby:

Ćwiczenia rytmiczne: rozpoznawanie w pieśni dwu, trój i czteromiaru, taktowanie przy śpiewie w dwu, trój i czteromiarze; rozróżnianie charakterystycznych rytmów, występujących w polskich pieśniach ludowych o charakterze tanecznym (np. mazura i krakowiaka); ćwiczenia melodyjne: śpiewanie gamy majorowej w skali rozszerzonej w granicach głosu dziecka oraz trójdźwięku majorowego, wznoszącego się i opadającego na pierwszym stopniu, oraz określanie przy pomocy słowa, gestu lub rysunku linii melodyjnej pieśni; wprowadzenie pisma nutowego na pięciolinji w zakresie gamy C major z uwzględnieniem sposobu wyrażania wartości rytmicznych (ćwierćnuta, ósemka, półnuta i odpowiednie pauzy) oraz w łączności z posługiwaniem się nutami niezbędne wyjaśnienia, dotyczące spotykanych znaków muzycznych.

UWAGI.

W ciągu roku oddział III winien przyswoić 6 pieśni jednogłosowych lub pierwszych głosów pieśni dwugłosowych, oddział IV — to samo z uwzględnieniem również drugich głosów.

Lekcje śpiewu należy poświęcić na przyswajanie nowych pieśni, pracę nad ich poprawnym wykonaniem i stosowanie przewidzianych programem ćwiczeń. Śpiewanie pieśni winno wypełnić całość lekcji, w razie zaś opracowania pewnych ćwiczeń większość lekcji. Przygotowywanie tekstów pieśni i powtarzanie przyswojonego repertuaru należy przenieść na lekcje innych przedmiotów. Zwłaszcza na lekcjach religji i języka polskiego należy opracować teksty odpowiednich pieśni, na lekcjach zaś wszystkich przedmiotów oraz poza lekcjami w różnych okolicznościach powtarzać pieśni przyswojone w danym roku, oraz dla utrwalenia pieśni z lat poprzednich, znane wszystkim lub większości dzieci.

ĆWICZENIA CIELESNE.

W szkole o 2 nauczycielach przeznaczono po 1 godzinie lekcji dla każdego z 2 zespołów, złożonych: a) z chłopców, uczęszczających do oddziałów III i IV, b) z dziewcząt, uczęszczających do tych oddziałów. Ponadto obowiązują 10 minutowe ćwiczenia codzienne.

W każdym z tych zespołów należy stosować ćwiczenia, czerpane przede wszystkim z materiału ćwiczebnego dla oddziałów III i IV, wymienionego powyżej w dziale III A, oraz dla dzieci starszych częściowo z materiału ćwiczebnego dla oddziałów V, VI, VII, wymienionego poniżej w dziale V A, ze ściśłem dostosowaniem do możliwości i warunków miejscowych.

Podczas *lekcyj* ćwiczeń cielesnych należy uprawiać przede wszystkim zabawy, gry i ćwiczenia polowe, wybierane zależnie od warunków i możliwości ze wszystkich grup, wymienionych w częściach A wskazanych materiałów ćwiczebnych. 10 minut należy codziennie wypełnić tylko ćwiczeniami gimnastycznymi.

Pracę należy tak organizować, aby na początku roku szkolnego stosować ćwiczenia prostsze i słabsze, bardziej dostosowane do przybywającej młodszej dziatwy. W ciągu zaś roku szkolnego należy je stopniowo wzmacniać. Gry

i zabawy mogą się odbywać od czasu do czasu w grupach, złożonych z jednostek dobranych pod względem siły i stopnia rozwoju cielesnego. Mogą być one wówczas częściowo prowadzone bezpośrednio przez nauczyciela, częściowo zaś przez lepiej wyrobionych chłopców względnie dziewczęta pod ogólnym kierunkiem nauczyciela.

W szkole o 1 nauczycielu należy na lekcjach uprawiać zabawy i gry, czerpane przede wszystkim z materiału ćwiczebnego dla oddziałów III i IV, wymienionego powyżej w dziale III A, oraz dla dzieci starszych częściowo z materiału ćwiczebnego dla oddziałów V, VI, VII, wymienionego poniżej w dziale V A, ze ściśłem dostosowaniem do możliwości i warunków miejscowych; na ćwiczenia gimnastyczne przeznaczają się ponadto 10 minut codziennie. Przewidzieć należy niekiedy w tych ramach czasowych osobne gry i ćwiczenia dla chłopców i dziewcząt lub też dla dzieci starszych i młodszych. Udział w lekcji obu płci i wielu roczników będzie zatem zmuszał do tworzenia od czasu do czasu grup, ćwiczących się jednocześnie. Starsza młodzież może wówczas pod kontrolą i dozorem nauczyciela występować w roli kierowników zabaw i gier, których nie prowadzi w danej chwili bezpośrednio nauczyciel.

IV. A. ODDZIAŁ IV SZKÓŁ O 3 I WIĘCEJ NAUCZYCIELACH.

W zakresie poszczególnych przedmiotów obowiązuje program dla klasy IV, ogłoszony w osobnym wydawnictwie p. t. Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (Tymczasowy), z wyjątkami i zastrzeżeniami, poniżej wskazanymi, przytem z programu śpiewu dla kompletów, złożonych z oddziałów III i IV, oraz IV i V, należy w r. s. 1935/36 realizować dział B części przemiennej.

RELIGJA RZYMSKO - KATOLICKA.

Oddziały III i IV przy stosowaniu niektórych warjantów planu godzin nie tworzą jednego kompletu, lecz uczą się osobno. W tych przypadkach w każdym oddziale stosuje się dotychczasowy program nauki w szkole siedmioletniej.

W komplecie zaś, złożonym z oddziałów III i IV, nauka odbywa się według dotychczasowych wskazań dla szkół czteroklasowych i trzyklasowych (zamieszczonych na str. 106 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z roku 1931).

SPIEW.

Przy 2 godzinach tygodniowo nauki wspólnej oddziałów III i IV w szkołach o 3 i 4 nauczycielach obowiązuje nowy program, ustalony dla takiego kompletu w szkole III stopnia. Przy 1 godzinie tygodniowo obowiązują wskazówki, podane w dziale III B.

Przy nauce osobnej w wymiarze 1/2 godziny tygodniowo oddziału IV szkół o 3 nauczycielach obowiązuje program następujący, przyczem minimalna liczba pieśni przyswojonych spada do 6.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Pieśni jednogłosowe, w obszerniejszej skali (od „c“ jednokreślnego do „f“ dwukreślnego), dostosowane do zainteresowań tego wieku i związane z życiem dziecka w szkole i poza szkołą, a wybierane z pośród pieśni: religijnych, narodowych, z włączeniem pieśni „*Pierusza Brygada*“, ludowych, z większym uwzględnieniem charakteru regionalnego, marszowych oraz innych, nie objętych powyższym podziałem, a nadającym się do korelacji z innymi przedmiotami nauczania.

Przy opracowywaniu i wykonywaniu pieśni należy dbać

o dostatecznie głęboki i spokojny wdech we właściwych miejscach pieśni, należyte układanie ust do śpiewania samogłosek i wyrazistą wymowę spółgłosek, wydobywanie bez wysiłków dźwięków wyższych, stosować urozmaicone cieniowanie: mezzoforte = średnio silnie, piano = cicho, forte = mocno, pianissimo = bardzo cicho, nadto konieczne zmiany tempa.

W bezpośrednim związku z opracowywaniem pieśni, jako środki pomocnicze do ich poprawnego wykonywania, stosowane okolicznościowo, w miarę potrzeby: rozpoznawanie siuchowe rodzajów taktu, taktowanie w dwu, trój i czteromiarze, liczenie dźwięków, przypadających na jedną miarę taktową, lub miar taktowych, przypadających na jeden dźwięk; rozróżnianie charakterystycznych rytmów, występujących w polskich pieśniach ludowych o charakterze tanecznym (np. mazurka i krakowiaka); śpiewanie gamy majorowej w skali rozszerzonej. Wprowadzenie pisma nutowego na pięciolinji w zakresie gamy C major z uwzględnieniem sposobu wyrażania wartości rytmicznych (ćwierćnuta, półnuta i odpowiednie pauzy).

ĆWICZENIA CIELESNE.

W szkołach o 5 i większej liczbie nauczycieli obowiązuje nowy materiał ćwiczebny, wymieniony powyżej w dziale III A.

Przy 2 godzinach tygodniowo nauki w komplecie z oddziałów III i IV obowiązuje ten sam materiał ćwiczebny. Przy 1 godzinie tygodniowo należy, stosując zasadniczo ten sam materiał, nacisk największy położyć na usprawnienie w zabawach i grach. Tam, gdzie na naukę osobną oddziału IV przeznaczają się tylko pół godziny tygodniowo, należy stosować na tych godzinach przede wszystkim część „A. Zabawy i gry ruchowe“ tego samego materiału ćwiczebnego. Na ćwiczenia gimnastyczne przeznaczają się 10 minut codziennie.

B. ODDZIAŁ IV SZKÓŁ O 2 NAUCZYCIELACH I O 1 NAUCZYCIELU.

RELIGJA RZYMSKO - KATOLICKA.

W szkole o 2 nauczycielach, o ile nie istnieje oddział V, bądź uczą się w jednym komplecie oddziały III i IV, bądź każdy z tych oddziałów uczy się osobno.

Każdy z tych oddziałów w szkołach o 2 nauczycielach i o 1 nauczycielu wykonywa swój własny program.

JĘZYK POLSKI.

Obowiązuje program z r. 1931.

HISTORJA.

W szkole o 2 nauczycielach obowiązuje program z r. 1931, przytem przy istnieniu oddziału V nauka obu oddziałów odbywa się wspólnie, jak dotychczas. W szkole o 1 nauczycielu obowiązuje również program z r. 1931.

GEOGRAFJA.

Ze względu na wymiar czasu mniejszy niż dotychczas program geografji z r. 1931 w szkole o 2 nauczycielach ulega skróceniu z ograniczeniem się do rzeczy najistotniejszych.

W szkole o 1 nauczycielu obowiązuje program z roku 1931.

NAUKA O PRZYRODZIE.

Ze względu na wymiar czasu mniejszy niż dotychczas w szkole o 2 nauczycielach, można opuścić w dotychczasowych programach punkty następujące:

W programie A (wydanie Programu nauki w szkołach powszechnych z r. 1931, str. 114—117): 6, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 21, 24, 25.

W programie B. (str. 117—119): 2, 4, 6, 7, 9, 11, 12, 16, 22, 23, 24.

Nauka o przyrodzie winna się odbywać w jesieni (mniej więcej do 1 listopada) i na wiosnę (mniej więcej od 15 kwietnia), geografji — w okresie środkowym.

W szkole o 1 nauczycielu obowiązuje program dotychczasowy (str. 123—125) z tą zmianą w organizacji pracy, że oddział IV nie uczy się wspólnie z oddziałem III.

ARYTMETYKA Z GEOMETRJĄ.

Obowiązuje program z r. 1931.

RYSUNEK I ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

Obowiązują programy z r. 1931.

SPIEW.

Przy nauce wspólnej oddziałów III i IV obowiązują wskazania, podane powyżej w dziale III C.

Przy nauce osobnej oddziału IV lub wspólnej IV i V w szkole o 2 nauczycielach obowiązuje program z r. 1931.

ĆWICZENIA CIELESNE.

Obowiązują wskazania, podane powyżej w dziale III C.

V. A. ODDZIAŁ V SZKÓŁ O 5 I WIĘCEJ NAUCZYCIELACH.

W zakresie poszczególnych przedmiotów obowiązuje program dla klasy V, ogłoszony w osobnym wydawnictwie p. t. Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (Tymczasowy), przytem z programu śpiewu dla kompletu, złożonego z oddziałów IV i V, należy w r. s. 1935/36 realizować dział B części przemiennej.

B. ODDZIAŁ V SZKÓŁ O 4 i 3 NAUCZYCIELACH.

W zakresie poszczególnych przedmiotów obowiązuje program dla klasy V, ogłoszony w osobnym wydawnictwie p. t. Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (Tymczasowy) — ze zmianami i uzupełnieniami niżej wyszczególnionymi, oraz z uwzględnieniem uwag o organizacji pracy w komplecie, podanych dalej przy programach poszczególnych przedmiotów dla klasy VI.

RELIGJA RZYMSKO - KATOLICKA.

W pewnych przypadkach oddziały V i VI uczą się osobno.

Zarówno wówczas, jak przy nauce w jednym komplecie, w oddziale V obowiązuje program dotychczasowy.

RYSUNEK.

Przy 1 godzinie tygodniowo obowiązuje zasadniczo program wymieniony w dziale V A, należy jednak zająć się przedewszystkiem rysunkiem poobserwacyjnym z pamięci i z pokazu oraz rysunkiem z natury, mniej natomiast uwagi, niż przy 2 godzinach, poświęcić rysunkowi z wyobraźni, oraz malowaniu, w szczególności może zniknąć zakładanie farbą rysunku z natury.

ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

Obowiązuje program nowy, wymieniony powyżej w dziale V A, przytem zajęcia ogrodnicze uwzględniać należy przede wszystkim jako pracę ochotniczą poza lekcjami, chociaż niekiedy, zależnie od warunków, wypadnie poświęcić kilka godzin w różnych okresach na te zajęcia również i w czasie lekcyj zajęć praktycznych. Na uprawy roślin ozdobnych w skrzynkach i doniczkach przy braku ogrodu należy również zużytkować głównie czas poza lekcjami. Liczba robót,

w szczególności wykonanych z różnych materiałów przez dziewczęta, musi ulec, ze względu na niewielką liczbę godzin, zmniejszeniu w porównaniu z pracą przy rozporządzaniu 4 godzinami tygodniowo.

SPIEW.

KOMPLET, ZŁOŻONY Z ODDZIAŁÓW V I VI.

W szkole o 4 nauczycielach oraz według warjantów *a* i *b* planu godzin dla szkoły o 3 nauczycielach: 2 godziny tygodniowo; według warjantu *c* planu godzin dla szkoły o 3 nauczycielach: 1 godzina tygodniowo.

MATERIAŁ NAUCZANIA PRZY 2 GODZINACH NAUKI TYGODNIOWO.

Pieśni dwu i jednogłosowe, a przy sprzyjających warunkach również trzygłosowe, przy pomocy nut: a) religijne z uwzględnieniem biegu roku kościelnego, b) narodowe z uwzględnieniem potrzeb obchodów i uroczystości szkolnych, dotyczące ważniejszych wydarzeń i postaci historycznych, c) ludowe najbliższego środowiska regionalnego dzieci oraz innych regionów Polski: będą to pieśni obyczajowe: wiosenne, sobótkowe, dożynkowe, weselne oraz taneczne (łącznie z objaśnieniami, dotyczącymi tańców) i inne, d) oryginalne polskich kompozytorów, w szczególności Moniuszki i Noskowskiego, e) żołnierskie, towarzyskie i t. p., f) inne, nie objęte powyższym podziałem, a nadające się do korelacji z innymi przedmiotami.

Przy opracowywaniu i wykonywaniu pieśni należy dbać o staranne wykończenie i właściwą interpretację, uprawiać śpiewanie dłuższych fragmentów na jednym wydechu, doskonalić wymowę samogłosek i spółgłosek, oraz stosować zależnie od potrzeby urozmaicone cieniowanie: mezzoforte = średnio silnie, piano = cicho, forte = mocno, pianissimo = bardzo cicho, crescendo = wzmacniając, decrescendo = ściągając, a także legato = łącząc i staccato = odrywając,

zmiany szybkości — *rallentando* = zwalniając, *accelerando* = przyspieszając.

Śpiewanie z nut pieśni łatwiejszych pod względem rytmu i melodji w tonacjach C major i F major.

W związku bezpośrednim lub pośrednim z opracowywaniem pieśni, jako środki pomocnicze do ich poprawnego wykonywania, stosowane okolicznościowo, w miarę potrzeby:

Ćwiczenia rytmiczne: rozpoznawanie rodzajów taktu z dodaniem sześciomiaru, śpiewanie na jednym dźwięku motywów rytmicznych, występujących w pieśniach tego kompletu w taktach $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{3}{8}$, $\frac{4}{4}$, $\frac{6}{8}$; ćwiczenia melodyjne: śpiewanie na podstawie nut gamy i trójdźwięków na stopniu I, IV i V oraz ich fragmentów w tonacji C major i F major; śpiewanie krótkich i łatwych postępów chromatycznych.

W łączności z posługiwaniem się nutami niezbędne wyjaśnienia, dotyczące znaków muzycznych, występujących w opracowanych pieśniach, a w szczególności tonacji F major.

MATERJAŁ NAUCZANIA PRZY 1 GODZINIE TYGODNIOWO.

Pieśni dwu i jednogłosowe, śpiewane przy pomocy nut: a) religijne z uwzględnieniem biegu roku kościelnego, b) narodowe z uwzględnieniem potrzeb obchodów i uroczystości szkolnych, c) ludowe najbliższego środowiska regionalnego dzieci, d) żołnierskie i marszowe, e) inne nadające się do korelacji z innymi przedmiotami nauczania.

Przy opracowywaniu i wykonywaniu pieśni należy dbać o staranne wykończenie i właściwą interpretację, uprawiać śpiewanie dłuższych fragmentów na jednym wydechu, doskonalić wymowę samogłosek i spółgłosek, oraz stosować zależnie od potrzeby urozmaiczone cieniowanie: *mezzoforte* = średnio silnie, *piano* = cicho, *forte* = mocno, *pianissimo* = bardzo cicho, *crescendo* = wzmacniając, *decrescendo* = ścisząc, a także *legato* = łącząc i *staccato* = odrywając i zmiany szybkości: *rallentando* = zwalniając, *accelerando* = przyspieszając.

Opracowanie jednego kanonu trzy lub czterogłosowego.

Próby śpiewaniu z nut fragmentów łatwiejszych pieśni w tonacji C major.

W związku bezpośrednim lub pośrednim z opracowywaniem pieśni, jako środki pomocnicze do ich poprawnego wykonywania, stosowane okolicznościowo, w miarę potrzeby:

Ćwiczenia rytmiczne: rozpoznawanie rodzajów taktu z dodaniem przedtaktu i sześciomiaru, śpiewanie na jednym dźwięku motywów rytmicznych, występujących w pieśniach tego kompletu w taktach $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{4}$ i $\frac{6}{8}$; ćwiczenia melodyjne: śpiewanie na podstawie nut gamy, trójdźwięków na stopniu I, IV i V oraz ich fragmentów w tonacji C major.

* W łączności z posługiwaniem się nutami niezbędne wyjaśnienia, dotyczące znaków muzycznych, występujących w opracowywanych pieśniach.

UWAGI.

Wobec bardzo szczupłego wymiaru czasu na naukę śpiewu w szkole o 3 nauczycielach przy 1 godzinie tygodniowo program uległ znacznej redukcji w porównaniu z wymaganiami obowiązującymi przy 2 godzinach.

Uczniowie klasy V i VI śpiewają zasadniczo zawsze wspólnie.

Dzieci, uczęszczające drugi rok i trzeci rok do kompletu, winny wykazać większą sprawność w wykonywaniu pieśni.

Dzięki śpiewaniu pieśni ludowych różnych regionów powinny dzieci uzyskiwać stopniowo pewne zobrazowanie Polski w pieśni z różnorodnością jej właściwości muzycznych i gwarowych. Pieśni najbliższego środowiska regionalnego dzieci zapoznają młodzież bardziej szczegółowo z muzyką ludową własnego regionu.

Przy 2 godzinach tygodniowo przynajmniej jedną pieśń w ciągu roku należy wykonać z odpowiednią inscenizacją przy wyzyskaniu inicjatywy dzieci.

ĆWICZENIA CIELESNE.

Przy nauce wspólnej chłopców względnie dziewcząt z oddziałów V i VI, lub też kompletu z obu tych oddziałów, należy stosować materiał ćwiczebny, wymieniony powyżej w dziale V A, przyczem największy nacisk trzeba położyć na usprawnienie w zabawach, grach i ćwiczeniach polowych. Obowiązują pozatem codzienne 10 - minutowe ćwiczenia gimnastyczne.

C. ODDZIAŁ V SZKOŁ O 2 NAUCZYCIELACH. (tam, gdzie istnieje).

RELIGJA RZYMSKO - KATOLICKA.

Obowiązuje program dotychczasowy.

JĘZYK POLSKI.

Obowiązuje program z r. 1931.

HISTORJA.

Obowiązuje program z r. 1931, przytem nauka oddziałów IV i V odbywa się wspólnie, jak dotychczas.

GEOGRAFJA.

Najważniejsze elementy programu z r. 1931.

NAUKA O PRZYRODZIE.

Ze względu na wymiar czasu mniejszy, niż dawniej, można opuścić w dotychczasowych programach punkty następujące:

W programie C (str. 119—121): 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 17, 20.

W programie D (str. 121—122): 2, 3, 4, 5, 10, 12, 13, 18, 23.

ARYTMETYKA Z GEOMETRJĄ.

Obowiązuje program z r. 1931, w którym można poczynić konieczne skróty.

RYСУNEK I ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

Obowiązują programy z r. 1931.

ŚPIEW.

Przy nauce wspólnej oddziałów IV i V obowiązuje program z r. 1931.

ĆWICZENIA CIELESNE.

Przy nauce wspólnej chłopców względnie dziewcząt z oddziałów III, IV i V obowiązują wskazania z działu III C.

VI. A. ODDZIAŁ VI SZKOŁ O 5 I WIĘCEJ NAUCZYCIELACH.

W zakresie poszczególnych przedmiotów obowiązuje program dla klasy VI, ogłoszony w osobnym wydawnictwie p. t. Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (Tymczasowy), przytem z programu śpiewu dla kompletu, złożonego z oddziałów VI i VII, należy w roku szkolnym 1935/36 realizować dział B części przemiennej.

B. ODDZIAŁ VI SZKOŁ O 4 I 3 NAUCZYCIELACH.

W zakresie poszczególnych przedmiotów obowiązują programy i wskazania, poniżej podane.

RELIGJA RZYMSKO - KATOLICKA.

Oddziały V i VI w pewnych przypadkach uczą się osobno.

Zarówno wówczas, jak przy nauce w jednym komplecie, oddział VI uczy się według programu dotychczasowego i wskazań dla szkoły pięcioklasowej, zamieszczonych na str. 105 i 106 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931.

JĘZYK POLSKI.

Według warjantu *a* planu godzin dla szkoły o 4 nauczycielach oraz warjantów *a* i *b* planu godzin dla szkoły o 3 nauczycielach: 3 godziny tygodniowo nauki głośnej i 3 cichej; według warjantów *b* i *c* planu godzin dla szkoły o 4 nauczycielach oraz warjantu *c* planu godzin dla szkoły o 3 nauczycielach: 4 godziny nauki głośnej tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Czytanie.

Czytanie głośne i ciche krótszych i dłuższych wartościowych, do psychiki dziecka dostosowanych utworów prozaicznych i poetyckich o charakterze epickim (opowiadania, opisy, obrazy, życiorysy) i łatwiejszych utworów o charakterze lirycznym z wypisów, książek dla młodzieży i ew. pisemek.

Obok innej lektury z wypisów w drugim półroczu: Kochanowskiego *Wsi spokojna*, Mickiewicza kilka wyjątków z *Pana Tadeusza*, Sienkiewicza *Latarnik*, Prusa wyjątki z *Placówki*; czytanie łatwych artykułów popularno-naukowych lub fragmentów utworów dłuższych.

Czytanie w szkole poprawne, wyraźne i płynne z uwzględnieniem akcentu logicznego i uczuciowego oraz przygotowywanie takiego czytania w domu.

Omawianie treści czytanych utworów: wyróżnianie postaci, ich czynów i pobudek działania, przebiegu zdarzeń, obrazów; dzielenie dłuższych utworów na wyodrębniające się części, a w związku z tem tworzenie planu, nawiązywa-

nie treści czytanych utworów do przeżyć dzieci, porównywanie utworów pod względem treści.

Stopniowe zaprawianie do samodzielnego czytania utworów w domu.

Mówienie.

Swobodne i samorzutne wypowiadanie się dzieci.

Wypowiadanie się dzieci na tematy z życia i lektury, wysunięte przez dzieci lub przez nauczyciela.

Samodzielne opowiadania dzieci na tematy, zaczerpnięte z życia i lektury.

Opisy przedmiotów, osób, sytuacji i krajobrazów na podstawie bezpośredniej obserwacji i wspomnień.

Oglądanie i omawianie treści przystępnych dla dzieci wytworów rzemiosła i sztuki, zwłaszcza ludowej.

Układanie planów opowiadań, opisów i t. d.

Sprawozdania z bieżącego życia dzieci i krótkie przemówienia, związane z życiem szkoły, oraz dyskusje.

Streszczenia odpowiednio dobranych całości.

Pisanie.

Przepisywanie tekstów i pisanie z pamięci wyrazów i łatwych zdań, jako ćwiczenie ortograficzne.

Pisanie ze słuchu, jako sprawdzian znajomości pisowni.

Opowiadania na tematy z życia bieżącego; opisy na podstawie obserwacji i wspomnień, wypracowania na łatwe tematy, zaczerpnięte z lektury.

Streszczenia odpowiednio dobranych urywków i łatwych całości.

Protokoły zebrań uczniowskich.

Układanie i zapisywanie planów opowiadań, czytanek i t. d.

Listy i pisma w związku z potrzebami życia codziennego, np. listy do firm i urzędów, podania, prośby, upoważnienia i t. p.

Opracowanie krótkiego życiorysu własnego.

Materiał ortograficzny: a) użycie liter *ó* obok *u*, *rz* obok *ż* i *sz*, *h* obok *ch*, grupy głosek *kie*, *gie* w wyrazach swojskich i *ke* i *ge* w wyrazach obcych; końcówki narzędnika: *ym*, *em*, *ymi*, *emi*, formy: *dwu* i *dwóch*; łączne i rozłączne pisanie wyrazu *nie* i części *by*; wprawa w użyciu najważniejszych znaków przestankowych; b) użycie pojedynczych i podwójnych liter (*miękki*, *ranny*, *szklany*); pisownia często spotykanych wyrazów obcych (litery *i* i *j*).

W związku z czytaniem, mówieniem i pisanem:

wzbogacanie czynnego słownika dzieci: wyrażenia, odzwiercietlające dostępne dla dziecka stany życia wewnętrznego (np. uczucia) i ich objawy; grupowanie różnych wyrażań, związanych z określonym tematem, np. żniwem, deszczem i t. p.; zestawianie wyrazów pokrewnych; wyszukiwanie i wyjaśnianie wyrazów bliskoznacznych i wieloznacznych; wyjaśnianie zwrotów językowych i poszukiwanie zwrotów zastępczych; objaśnianie niezrozumiałych wyrazów i zwrotów;

uczenie się na pamięć wierszy i odpowiednio dobranych urywków prozaicznych;

czytanie rolami, inscenizacje;

czytanie i opowiadanie nauczyciela;

krótkie wiadomości o najwybitniejszych autorach w związku z lekturą ich utworów.

Nauka o zdaniu: powtórzenie najważniejszych wiadomości, nabytych w klasach poprzednich; równoważniki zdań; stosunek współrzędny i podrzędny zdań pojedynczych w zdaniu złożonym; zdania główne i poboczne w zdaniu podrzędnie złożonym.

Nauka o wyrazie: ćwiczenia w rozpoznawaniu poznanych części mowy; ćwiczenia, przypominające wiadomości z zakresu deklinacji, zwłaszcza rozpoznawanie przypadków na podstawie pytań; ćwiczenia w rozpoznawaniu znanych form czasownika: czas, osoba, liczba.

Okolicznościowe, przystępne rozróżnianie mowy wykształconej i gwar ludowych na tle urywków, pisanych gwarą.

Tematy ćwiczeń w czytaniu, mówieniu i pisaniu.

Obrazki z życia ludzi dorosłych i młodzieży: podróże, przygody, prace, zwyczaje i obyczaje na tle opisów przyrody i miast niektórych krajów europejskich, Ameryki, Australji, Oceanji i krajów polarnych.

Polacy w różnych krajach europejskich i w świecie, np. Kochanowski w Padwie, Mickiewicz w Paryżu, robotnicy polscy w Westfalji, Francji, z życia osadników polskich w Brazylii, robotników w Chicago i t. p.

Obrazy z życia i działalności wielkich artystów, wynalazców i uczonych: np. Kopernik, Kolumb, Gutenberg, Stephenson, Edison, Curie-Skłodowska i inni.

Przejawy życia kulturalnego i gospodarczego w różnych regionach Polski i w środowisku, np. praca w różnych zawodach (kopalnie, fabryki, warsztaty, uprawy), instytucje oszczędnościowe, koła młodzieży, chóry, świetlice, teatry ludowe, obyczaje, zajęcia, stroje.

Najcenniejsze zabytki sztuki ludowej środowiska i regionu.

UWAGI.

Program powyższy stanowi jeden z kursów rocznych, należących do cyklu dwuletniego, przeznaczony do wykonania w roku szkolnym 1935/36.

Uwagi metodyczne, dotyczące realizacji materiału przewidzianego w poszczególnych działach programu, są zamieszczone przy programie klasy VI, a częściowo VII szkół III stopnia.

Uczniowie korzystają z tego samego podręcznika dla klasy VI, jak w szkołach o większej liczbie nauczycieli. W związku z tematami, nie objętymi tym podręcznikiem, podstawą, jeśli chodzi o lekturę, będą odpowiednio dobrane

utwory literackie, broszury popularno-naukowe, czasopisma dla młodzieży i t. p., oraz niekiedy ustępy z podręcznika dla klasy VII szkół o 5 i więcej nauczycielach w związku z czytaniem nauczyciela. Lekturę uzupełniającą odpowiednich książek i książeczek wybierze nauczyciel ze spisów, ogłoszonych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dla klasy VI i VII.

Gdy klasa VI pobiera naukę wspólnie z klasą V, zachodzi konieczność przeznaczania części materiału na pracę cichą, części zaś na lekcje głośne. Jedną z odmian lekcji głośniejszych są t. zw. lekcje wspólne.

Na prace ciche w tej klasie można przeznaczać takie ćwiczenia, jak np.: 1) czytanie ciche jako przygotowanie do lekcji głośniejszej (dzielenie dłuższych utworów na wyodrębniające się części, zbieranie materiału do omówienia składników treści, np. czynów, postaci i t. p.), lub jako ćwiczenie w opanowaniu techniki czytania, 2) wszystkie rodzaje ćwiczeń w pisaniu z wyjątkiem pisania ze słuchu; 3) wszystkie rodzaje ćwiczeń słownikowych (np. zestawianie wyrazów pokrewnych); 4) wszystkie ćwiczenia utrwalające z nauki o zdaniu i wyrazie i t. p.

Na lekcje wspólne nadawać się będą ćwiczenia w mówieniu na tematy pokrewne: np. opowiadanie o jakimś zdarzeniu, przeżytem przez dzieci obu klas, niektóre fragmenty z życia wielkich Polaków (klasa V) dadzą się wspólnie ujmować z obrazami z życia Polaków w różnych krajach europejskich i w świecie (klasa VI); wspólnie można omawiać niektóre utwory z pism dla dzieci i t. p.

HISTORJA.

Według warjantu *a* planu godzin dla szkoły o 4 nauczycielach oraz warjantów *a* i *b* planu godzin dla szkoły o 3 nauczycielach: 2 godziny tygodniowo nauki głośniejszej i 1 cichej; według warjantów *b* i *c* planu godzin dla szkoły o 4 nauczycielach: przeciętnie 2½ godziny nauki głośniejszej tygodniowo (3 w pierwszym półroczu, 2 — w dru-

giem); według warjantu *c* planu godzin dla szkoły o 3 nauczycielach: 2 godziny tygodniowo.

W materiale nauczania oznaczono rozstrzelonym drukiem te tematy, które nie obowiązują w szkole o 3 nauczycielach przy zastosowaniu warjantu *c* planu godzin.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

I. OBRAZY Z PRZESZŁOŚCI.

1. Czasy odradzania się i upadku Państwa Polskiego.

Obraz z życia szlachty za Sasów. W szkole Konarskiego. W Korpusie Kadetów, katechizm rycerski. Rejtan i pierwszy rozbiór.

Komisja Edukacji Narodowej. Warszawa za Stanisława Augusta, Łazienki. Dwór króla, obiady czwartkowe, Niemcewicz. Zakładanie fabryk. Obrazek z Pawłowa Brzostowskiego. Dzień 3 maja 1791 r. Drugi rozbiór. Przyjęcie Kościuszki, Maciejowice, trzeci rozbiór.

2. Pierwszy okres walk o niepodległość.

Legjony polskie we Włoszech. Wyprawa na Moskwę. Śmierć Księcia Józefa.

Życie na dworze Czartoryskich w Puławach. Założenie liceum Krzemienieckiego.

Zmiany w gospodarowaniu na Zachodzie, wprowadzenie maszyny tkackiej i kolei żelaznej. Nowe fabryki w Polsce, Żyrardów. Zasługi Staszica.

Patrjotyczne związki młodzieży wileńskiej. Noc listopadowa. Obrona Woli, Sowiński.

3. Czasy niewoli i nowych walk.

Manifestacje warszawskie. Obrazek z walk powstańczych w r. 1863. Traugutt.

Odkrycie nafty, Łukasiewicz. „Czarne djamenty“ na

Śląsku i w Zagłębiu, Łódź. Emigranci w Brazylii. Polacy w fabrykach Stanów Zjednoczonych.

Tajna oświata. Podtrzymywanie ducha narodowego: Mickiewicz, Szopen, Matejko, Sienkiewicz, Wyspiański.

4. Odzyskanie niepodległości i odrodzone Państwo Polskie.

Józef Piłsudski; przygotowania wojskowe do walki o niepodległość. Wymarsz Kadrówki dnia 6 sierpnia 1914 r. Obrazki z walk Legjonów. Obrazki z wędrówek i walk innych formacji polskich.

11 listopada 1918 r., oswobodzenie Polski. Z walk o wyzwalenie się dzielnic. Naczelnik Państwa i Wódz Naczelny Józef Piłsudski.

Zniszczenie Polski przez wojnę i jej odbudowa, port w Gdyni.

II. WIADOMOŚCI OBYWATELSKIE.

Organizacja władzy w Państwie Polskiem: Prezydent, Rząd, Sejm i Senat.

Grupy społeczne w Polsce. Równość wszystkich obywateli. Tolerancja narodowościowa i wyznaniowa. Zabezpieczenie wolności osobistej, prawo do właściwego sądu, wolność słowa i prasy. Stan wyjątkowy i stan wojenny. Obrona mienia i własności indywidualnej — policja i straż pożarna.

Wolność zarobkowania i wolność zawodu. Główne rodzaje zawodów w Polsce i przygotowanie do nich — z uwzględnieniem środowiska. Pośrednictwo zawodowe, organizacje zawodowe.

Opieka Państwa nad pracą. Ubezpieczenia społeczne. Popieranie przez Państwo dobrobytu ludności, kultury materialnej i duchowej. Opieka nad obywatelem Państwa poza jego granicami.

Główne zadania samorządu: gmina wiejska i miejska. Obywatel w pracy samorządu; pełnienie innych obowiązków publicznych.

UWAGI.

Program powyższy stanowi jeden z kursów rocznych, należących do cyklu dwuletniego, przeznaczony do wykonania w roku szkolnym 1935/36.

Materiał, zawarty w programie, składa się z dwu działów: 1) części historycznej, 2) wiadomości obywatelskich.

Część historyczna obejmuje cykl obrazów przeważnie z życia kulturalnego i gospodarczego Polski od początku czasów saskich do współczesności na tle najważniejszych wydarzeń politycznych w porządku chronologicznym; wiadomości obywatelskie — elementy ustroju Państwa, prawa obywatela oraz rolę Państwa i obywatela w życiu społeczno-gospodarczym i kulturalnym Polski współczesnej.

Uwagi metodyczne są zamieszczone przy programie klasy VI i częściowo VII szkół III stopnia.

Uczniowie korzystają z tego samego podręcznika dla klasy VI, jak w szkołach o większej liczbie nauczycieli. Materiał, nie objęty tym podręcznikiem, realizuje nauczyciel zapomocą nawiązywania do wiadomości dzieci, lektury książek, broszurek popularno-naukowych, odpowiednich artykułów z czasopism i t. p. Podstawą dla odpowiedniego ujęcia poszczególnych tematów może być dla nauczyciela zaznajomienie się z podręcznikiem historii dla klasy VII szkół o 5 i więcej nauczycielach.

GEOGRAFJA.

Według warjantu *a* planu godzin dla szkoły o 4 nauczycielach oraz warjantów *a* i *b* planu godzin dla szkoły o 3 nauczycielach: 2 godziny nauki głośnej i 1 cichej; według warjantów *b* i *c* planu godzin dla szkoły o 4 nauczycielach: przeciętnie 2½ godziny nauki głośnej tygodniowo

(2 w pierwszym półroczu, 3 w drugim); według warjantu c planu godzin dla szkoły o 3 nauczycielach: 2 godziny tygodniowo.

W materiale nauczania oznaczono drukiem rozstrzelonym tekst, nie obowiązujący w szkole o 3 nauczycielach przy użyciu warjantu c planu godzin.

MATERIAŁ NAUCZANIA.

1. ELEMENTY GEOGRAFJI OGÓLNEJ; ZIEMIA WE WSZECHŚWIECIE.

Kształt ziemi. Siatka geograficzna. Rozkład lądów i oceanów. Ruch wirowy ziemi i jego konsekwencje: dzień i noc. Mikołaj Kopernik. Ruch postępowy ziemi. Pory roku. Wiatry stałe i zmienne. Prądy morskie.

Elementarne wiadomości o układzie słonecznym; gwiazdy — odległe słońca.

2. GEOGRAFJA KRAJÓW POZAEUROPEJSKICH.

Ameryka Północna i Południowa.

Kanada. Nad Wielkimi jeziorami. W puszczech kanadyjskich. Na fermie u polskiego emigranta.

Stany Zjednoczone. Kalifornia — kraina o typie śródziemnomorskim, pustynna Wielka Kotlina. Góry Skaliste, stepowe prerje, urodzajna nizina Mississipi. Farmerzy, plantacje, mechanizacja rolnictwa. Chicago — miasto przemysłowe. Appalachy, bogactwa kopalne. Nowy Jork — największe miasto i targ świata. Waszyngton — stolica. Polacy w Stanach Zjednoczonych.

Rzut oka na *Meksyk* i kraje *Ameryki środkowej*. Kanał Panamski. Czerwonoskórzy.

Krótkie wzmianki o ważniejszych państwach wzdłuż And. Trudne warunki życia w kolonjach polskich.

Brazylja — kraj kawy, lasów dziewiczych, bogactw naturalnych. Dzień w puszczy brazylijskiej i dzień na kolonji polskiej. Rio de Janeiro.

Argentyna. W krainie pampasów. Hodowla bydła, eksport mięsa. Polacy w Argentynie.

Australja i Oceanja.

Australja. Świat roślinny i zwierzęcy. Ludność. Hodowla owiec. Życie w miastach.

Oceanja. Wyspy wulkaniczne i koralowe na Oceanie Spokojnym. Życie na wyspach hawajskich.

Kraje polarne.

Obrazy z wypraw polarnych.

Przegląd politycznej mapy świata, wielkich dróg komunikacyjnych i najważniejszych źródeł surowców.

3. GEOGRAFJA POLSKI.

Obszar i granice. Podział na krainy. Ludność i osiedla najbliższej okolicy, stosunki narodowościowe i wyznaniowe w Polsce. Przewodnie rysy ukształtowania pionowego. Zasoby mineralne Polski. Główne gałęzie produkcji górniczej. Wielki przemysł, jego gałęzie i rozmieszczenie. Drobnny przemysł i rzemiosło, zwłaszcza na terenie własnej okolicy. Możliwości podniesienia przemysłu: powszechna oszczędność, popieranie wytwórczości krajowej.

Handel: jarmarki, targi, giełdy, banki. Spółdzielczość. Handel zagraniczny: główne artykuły przywozu i wywozu.

Komunikacja: sieć dróg na terenie własnej okolicy. Sieć kolejowa w Polsce. Drogi wodne. Komunikacja samochodowa i lotnicza. Rozwój dróg komunikacyjnych jako środek ułatwienia zbytu.

Gospodarcze znaczenie Śląska i morza dla Polski.

W ciągu całego roku: notowania na mapach konturowych, w szczególności ilustrujące rozmieszczenie surowców, dróg komunikacyjnych, rozkład kolonij i t. p.; postrzeganie się wykresami.

UWAGI.

Program powyższy stanowi jeden z kursów rocznych, należących do cyklu dwuletniego, przeznaczony do wykonywania w roku szkolnym 1935/36.

Uwagi metodyczne są zamieszczone przy programie klasy VI, częściowo VII szkół III stopnia.

Uczniowie korzystają z takiego samego podręcznika dla klasy VI, jak w szkołach o większej liczbie nauczycieli. Materiał, nie objęty tym podręcznikiem, realizuje nauczyciel, nawiązując, o ile możliwości, do wiadomości dzieci, lektury książek, broszurek popularno - naukowych, odpowiednich artykułów z czasopism i t. p. Podstawą dla odpowiedniego ujęcia poszczególnych tematów może być dla nauczyciela zaznajomienie się z podręcznikiem geografji dla klasy VII szkół o 5 i więcej nauczycielach.

W pewnych przypadkach klasy V i VI uczą się osobno; przy użyciu jednak określonych warjantów planów godzin (warjant *a* planu godzin dla szkoły o 4 nauczycielach oraz warjanty *a* i *b* planu godzin dla szkoły o 3 nauczycielach), klasy V i VI mają dwie godziny nauki jednoczesnej w jednej izbie, oraz po jednej godzinie osobnej nauki głośnej. Godzinę tę należy w szczególności wyzyskać, gdy potrzeba, na pracę w terenie i najkrótsze wycieczki do bliskich punktów. Podczas dwu innych godzin jedna z klas ma naogół naukę głośną, a druga cichą.

NAUKA O PRZYRODZIE.

Według warjantu *c* planu godzin dla szkoły o 4 nauczycielach: 3 godziny nauki głośnej tygodniowo; według warjantu *a* planu godzin dla szkoły o 4 nauczycielach oraz warjantów *a* i *b* planu godzin dla szkół o 3 nauczycielach: 2 godziny tygodniowo nauki głośnej i 1 cichej; według warjantów *b* planu godzin dla szkoły o 4 nauczycielach i *c* planu godzin dla szkoły o 3 nauczycielach: 2 godziny tygodniowo.

W materiale nauczania oznaczono drukiem rozstrzelonym tekst, nie obowiązujący przy 2 godzinach nauki tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Od początku roku szkolnego do pierwszych dni listopada:

NAUKA O PRZYRODZIE ŻYWEJ.

1. Na przykładzie jednego drzewa iglastego lub liściastego (np. dębu, świerku, sosny) zaznajomienie się z budową pnia (wyjaśnienie szczegółów dostrzegalnych gołym okiem na przekroju).

Parowanie liści, ich opadanie.

2. Mrówki leśne: ustrój roju; rola mrówek jako obrońców lasu i siewców roślin runa leśnego.

3. Grzyby jadalne i trujące. Grzyby pasorzytnicze, np. rdza zbożowa lub zaraza ziemniaczana.

4. Gnucie ściółki leśnej przy współudziale pleśni i bakteryj. Znane dzieciom zjawiska, wywołane przez bakterje: kwaśnienie kapusty, ogórków, zakwaszanie paszy i t. p. Działalność bakteryj w kompoście, oborniku, próchnicy. Bakterje chorobotwórcze na przykładzie gruźlicy. Choroby epidemiczne. Sposoby zapobiegania chorobom zakaźnym; zachowanie się w razie choroby.

5. Tundra amerykańska — warunki klimatyczne i glebowe, charakterystyka roślinności. Renifer, wół piżmowy.

Hodowle i doświadczenia.

Hodowla pleśni (w związku z tematem: grzyby).

Ogólna opieka nad roślinami (w związku z tematami: wpływ światła i wilgoci na rozwój roślin, zapotrzebowanie światła i wilgoci przez różne rośliny, parowanie rośliny).

Przesadzanie roślin pokojowych (w związku z tema-

tami: czynności korzenia, czerpanie pożywienia z gleby, za-
trzebowanie powietrza przez korzenie).

Od pierwszych dni listopada do pierwszych dni lub
środką kwietnia, zależnie od terminu Świąt Wielkanocnych:

NAUKA O PRZYRODZIE MARTWEJ.

1. *Wapień, granit, glina.* Wapień pospolity; wapno
palone, gaszone. Zastosowanie wapna w budownictwie, rol-
nictwie i zabiegach sanitarnych; cement, beton.

Główne składniki granitu; zastosowanie granitu;
produkty jego wietrzenia.

Glina. Zachowanie się surowej gliny wobec wody;
plastyczność gliny. Wypalanie gliny; cegła, jej porowatość,
zachowanie się cegły wobec wody; zabezpieczenie murów
od nasiąkania wodą; dreny; gliniane naczynia kuchenne nie-
polewane i polewane, kaffe.

2. *Żelazo.* Rudy żelaza; otrzymywanie żelaza z rudy
przy pomocy węgla; wielki piec. Gatunki żelaza: suro-
wiec, stal. Zastosowanie tych gatunków żelaza do wyrobu
przedmiotów codziennego użytku. Konserwacja przedmiotów
żelaznych.

3. *Kompas.* Magnes w kształcie „igły“. Oddziaływanie
igły kompasu na opilki i przedmioty żelazne. Wzajemne od-
działywanie dwóch igieł. Stały kierunek igły w kompasie:
biegun północny i południowy. Inne kształty magnesów.

4. *Prąd galwaniczny* Elektromagnes. Praktyczne po-
znanie budowy dzwonka elektrycznego ze szczególnem
uwzględnieniem elektromagnesu. Ogniwo Leclanché'go.
Obwód prądu.

Latarka elektryczna; praktyczne zaznajomienie się z jej
budową; żarówka jako sygnalizator prądu. Wprowadzenie do
obwodu prądu przewodników o różnych długościach, gru-
bościach i z różnych materiałów; posługiwanie się stosem
zamiast pojedynczego ogniwa.

5. *Prąd indukowany i jego zastosowania.* Otrzy-

manie prądu indukowanego w zwojnicy za-
pomocą ruchu elektromagnesu; model prądnicy.
Radjoodbiornik kryształkowy: obchodzenie się, konserwacja.

6. *Zjawiska elektryczne w atmosferze.* Błyskawica.
Gromnik.

7. *Pływanie ciał; lotnictwo.* Pływanie ciał czyn-
ne, samolot. Znaczenie silnego lotnictwa dla obrony prze-
ciwgazowej; obrona czynna i bierna.

8. *O pracy, tarcia, i środku ciężkości.* Przykłady
prac, wykonywanych przez ludzi i zwierzęta, wodę i wiatr,
z określaniem wykonywanej czynności i zwracaniem uwagi
na to, że dla wykonania pracy są konieczne: siła i przesu-
nięcie. Przykłady narzędzi, przyrządów i prostych maszyn,
używanych przez człowieka do wykonywania pracy, ze stop-
niowem wyodrębnieniem dźwigni i równi pochyłej. Doświad-
czenia z dźwignią, kołowrotem, równią pochyłą w celu wy-
kazania, że one ułatwiają wykonanie pracy.

Przykłady tarcia w działaniu poznanych narzędzi, przy-
rządów i maszyn. Przykłady celowego wzmacniania i osła-
biania tarcia.

Środek ciężkości, trzy stany równowagi.

9. *Silniki.* Przykłady zastosowań silników, np. młocar-
nia, wialnik, wiatrak, maszyna parowa, turbina wodna.

Do końca roku szkolnego:

NAUKA O PRZYRODZIE ŻYWEJ.

1. Budowa nasienia, zapasy w nasieniu; nasiona jedno-
liścienne i dwuliścienne. Przebieg kiełkowania; warunki kieł-
kowania.

2. Czynności korzenia na przykładzie młodego korzenia
kiełkujących roślin. Wyjaławianie się gleby, jej nawożenie;
różne rodzaje nawozów sztucznych. Znaczenie wody i po-
wietrza w glebie; drenowanie pól i łąk.

3. Rośliny stanowisk suchych: wydm, lub usypisk skal-
nych (zależnie od warunków lokalnych), o wybitnych przy-

stosowaniach do środowiska, np. szczotlicha, wydmuchrzyca, jastrzębiec-kosmaczek, dziewanna, rozchodnik.

4. Rośliny pnące się, np. chmiel, powój, fasola, groch, przytulja, dzikie wino, bluszcz, kolcowój, jeżyna, wybrane z uwzględnieniem różnorodności przystosowań do wspinania się.

Wpływ światła na rozwój rośliny na przykładzie roślin, wyhodowanych w świetle i ciemności.

Hodowle i doświadczenia.

Kielkowanie (przebieg zjawiska).

Doświadczenia, wykazujące znaczenie zapasów podczas kielkowania: częściowe i zupełne usunięcie liści, względnie bielma (groch, zboże).

Doświadczenia, wykazujące wpływ obciążenia wierzchołka wzrostu korzenia na rozwój korzeni bocznych (groch na bibule za szkłem).

Doświadczenia, wykazujące wpływ obciążenia wierzchołka pędu na rozwój pąków bocznych (np. trzykrotka, koleus).

Doświadczenia, wykazujące wyginanie się łodygi ku światłu, a korzenia od światła (gorczyca), oraz wogóle wpływ światła i ciemności.

UWAGI,

Program powyższy stanowi jeden z kursów rocznych, należących do cyklu dwuletniego, przeznaczony do wykonywania w roku szk. 1935/36.

Uwagi metodyczne są zamieszczone przy programie klasy VI, a częściowo VII szkół III stopnia.

Uczniowie korzystają z tego samego podręcznika dla klasy VI, jak w szkołach o większej liczbie nauczycieli. Podstawą do właściwego ujęcia przez nauczyciela tematów, nie objętych tym podręcznikiem, może być dla niego podręcznik klasy VII szkół o 5 i więcej nauczycielach.

Według warjantu *a* planu godzin dla szkoły o 4 nau-

czycielach oraz warjantów *a* i *b* planu godzin dla szkoły o 3 nauczycielach na naukę o przyrodzie przeznaczają się 2 godziny nauki głośnej i 1 godzinę nauki cichej. Przy właściwym opracowaniu i organizacji nauka cicha, którą wogóle należy jak najbardziej wyzyskać, może dostarczyć sposobności do wyćwiczenia dzieci w pracy samodzielnej. Lekcje ciche mogą mieć na celu wprowadzenie do nowego tematu, pogłębienie i rozszerzenie tematu, będącego w toku opracowania, wreszcie mogą służyć do powtórzenia i utrwalenia materiału z jakiegoś działu.

ARYTMETYKA Z GEOMETRĄ.

Według warjantu *a* planu godzin dla szkoły o 4 nauczycielach oraz warjantów *a* i *b* planu godzin dla szkoły o 3 nauczycielach: 2 godziny tygodniowo nauki głośnej i 2 cichej; według warjantów *b* i *c* planu godzin dla szkoły o 4 nauczycielach oraz warjantu *c* planu godzin dla szkoły o 3 nauczycielach: 3 godziny nauki głośnej tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

ARYTMETYKA.

1. Ułamki zwykłe i dziesiętne.

Powtórzenie i utrwalenie podstawowych własności ułamków zwykłych oraz działań na ułamkach w zakresie materiału z klasy V-*e*j, z uwydatnieniem znaczenia ułamka jako wykładnika stosunku dwóch wielkości. Ułamek jako iloraz liczb całkowitych. Mnożenie ułamka przez liczbę całkowitą. Ułamek jako mnożnik; mnożenie liczby całkowitej przez mnożnik ułamkowy; mnożenie ułamka przez ułamek. Ułamek jako dzielnik. Dzielenie liczby całkowitej przez dzielnik ułamkowy; sprowadzenie dzielenia przez ułamek do mnożenia przez jego odwrotność; dzielenie ułamka przez ułamek. Niezmiennosc ilorazu w przypadku, kiedy dzielna i dzielnik zostaną pomnożone przez jedną i tę samą liczbę.

Przypomnienie wprowadzenia liczb dziesiętnych — w związku z metrycznym układem jednostek miary. Dodawanie i odejmowanie liczb dziesiętnych. Mnożenie i dzielenie liczby dziesiętnej przez liczbę całkowitą i przez ułamek zwykły; rozwinięcie dziesiętne ułamka zwykłego; mnożenie i dzielenie liczb dziesiętnych.

Stosowanie nabytych umiejętności do zagadnień praktycznych. Przybliżenie dziesiętne jako wynik zaokrąglenia i jako wynik pomiaru, praktyczne reguły dodawania i odejmowania przybliżeń dziesiętnych oraz zaokrąglenia iloczynu i ilorazu przybliżeń. Zadania z uwzględnieniem ciężaru właściwego ciał. Zamiana miejscowych jednostek gruntowych na metryczne. Łatwiejsze zadania na wielkości wprost proporcjonalne.

2. Obliczenia procentowe.

Procent; wyznaczanie procentu danej wielkości (bez zagadnień odwrotnych); obliczanie odsetek przy oprocentowaniu pieniędzy w czasie. Wiadomości o zobowiązaniach dłużnych i o wekslach (z podaniem wiadomości o prawnie dopuszczalnej stopie procentowej). Wiadomości o Pocztowej Kasie Oszczędności (P. K. O.); książeczki oszczędności. Zadania na procenty, dostosowane do warunków i potrzeb środowiska (np. $\% \%$ w drobnym kredycie, obliczanie niektórych podatków).

GEOMETRJA.

1. Wielokąt i jego pole.

Ugruntowanie umiejętności obliczania pola prostokąta oraz znajomości metrycznego układu jednostek kwadratowych i gruntowych.

Obliczanie długości linii łamanych. Trójkąt i wielokąt; kreślenie trójkąta lub wielokąta równego danemu lub w danej skali (metodą rzutowania wierzchołków na oś); zastosowanie metody rzutowania na oś do wyznaczania po-

łożenia punktów na planie. Obliczanie pola trójkąta i wielokąta, z uwzględnieniem trapezu.

Stosowanie nabytych umiejętności do zagadnień, z uwzględnieniem przybliżeń dziesiętnych.

2. Okrąg, koło i walec obrotowy.

Obliczanie długości okręgu; przybliżenie dziesiętne liczby π . Obliczanie pola koła (bez uzasadnienia).

Opis walca obrotowego. Obliczanie pola powierzchni walca obrotowego.

Ugruntowanie umiejętności obliczania objętości prostopadłościanu oraz znajomości metrycznego układu jednostek miary objętości i pojemności. Obliczanie objętości walca obrotowego (bez uzasadnienia).

Stosowanie nabytych umiejętności do zagadnień praktycznych, z uwzględnieniem przybliżeń dziesiętnych.

UWAGI.

Program powyższy stanowi jeden z kursów rocznych, należących do cyklu dwuletniego, przeznaczony do wykonania w roku szkolnym 1935/36.

Uwagi metodyczne są zamieszczone przy programie klasy VI, a częściowo VII szkół III stopnia.

Uczniowie korzystają z tego samego podręcznika dla klasy VI, jak w szkołach o większej liczbie nauczycieli. Materiał do realizacji zagadnień, nie objętych tym podręcznikiem, nauczyciel czerpać może z odpowiedniego podręcznika dla klasy VII szkół o 5 i więcej nauczycielach.

Jeżeli klasa VI ma w tygodniu 2 godziny nauki głosnej i 2 godziny nauki cichej, to na geometrię przeznaczają się 30—40 godzin; przy 3 godzinach tygodniowo można dać na geometrię 25—30 godzin. Zaleca się nie wyodrębniać geometrii w tygodniowym planie godzin; natomiast zaleca się przeplatać tematy geometryczne z tematami arytmetycznymi.

Jeżeli klasa VI uczy się łącznie z klasą V, to temat pracy cichej winien być od czasu do czasu różnicowany dla obu roczników, przyczem starszy rocznik otrzymuje zadanie, nawiązujące do materiału, przerabianego w roku poprzednim. Różnicowanie zadań należy (przy odpowiednim dostosowaniu toku lekcji) wprowadzać od czasu do czasu również w tych przypadkach, gdy klasa VI uczy się osobno. Niekiedy wreszcie zaleca się dawać dwu rocznikom różne prace domowe.

RYSUNEK.

W szkole o 4 nauczycielach: 2 godziny tygodniowo; według warjantów *a* i *b* planu godzin dla szkoły o 3 nauczycielach: 2 godziny tygodniowo łącznie z klasą V; według warjantu *c* planu godzin dla szkoły o 3 nauczycielach (i w określonych warunkach przy użyciu warjantów *a* i *b*): 1 godzina tygodniowo nauki osobnej.

MATERJAŁ NAUCZANIA PRZY 2 GODZINACH TYGODNIOWO NAUKI OSOBNEJ LUB W KOMPLECIE.

Rysunek z pamięci. Na podstawie obserwacji samodzielnej lub kierowanej: rysowanie z pamięci przedewszystkiem tworów przyrody a okolicznościowo przedmiotów użytkowych o charakterystycznych kształtach i wyraźnych barwach, z uwydatnieniem w rysunku typowego kształtu całości i części, rozmieszczenia oraz stosunków wielkości części, cech charakterystycznych; zakładanie rysunku farbami, odpowiadającymi barwom zasadniczym i pochodnym oraz wyraźnym odcieniom tych barw, występującym na przedmiotach. Orientacyjne przykłady tematów: mak, kaczeniec, grzyby jadalne i trujące, drzewa w jesieni, w zimie, na wiosnę i ich fragmenty — kasztan, grusza, akacja, olcha, sosna; zwierzęta — sroka, pliszka, lis, kot, koza, sarna, ryby, niektóre owady; ludzie — wieśniak, wieśniaczka, strażak, strzelec, policjant, gajowy, żołnierz; środki lokomocji, dostępne do obserwacji na wsi i t. p. Rysowanie z pamięci

gościńca, zagonów, toru kolejowego i t. p. z uwzględnieniem skrótów perspektywicznych.

Rysunek z natury. Rysowanie i malowanie przedewszystkiem przedmiotów płaskich, a także bryłowych o niezłożonych kształtach z uwzględnieniem wyraźnie występujących zbiegów i skrótów perspektywicznych. Szkice terenowe podczas wycieczek.

Rysunek z wyobraźni. Ilustrowanie z zastosowaniem techniki rysunkowej i malarskiej odpowiednich opisów podróży i scen z życia innych środowisk oraz projektowanie ogródków kwiatowych, rozkładów zabudowań, niezłożonych akcesoriów do przedstawień szkolnych i t. p.

Rysowanie odręczne, a niekiedy zapomocą przyborów kreślarskich, na papierze i tablicy wielokątów, okręgu, elipsy.

Podpisywanie rysunków oraz zależnie od potrzeby wykonywanie krótkich napisów, tablic orientacyjnych i t. p.

Obserwacja i zwracanie uwagi na wartości artystyczne miejscowych lub okolicznych okazów sztuki ludowej i zabiteków architektonicznych.

MATERJAŁ NAUCZANIA PRZY 1 GODZINIE TYGODNIOWO.

Rysunek z pamięci. Na podstawie obserwacji samodzielnej lub kierowanej: rysowanie z pamięci przedewszystkiem tworów przyrody a okolicznościowo także przedmiotów użytkowych o zdecydowanych kształtach i wyraźnych barwach, z uwydatnieniem w rysunku typowego kształtu całości i części, rozmieszczenia oraz stosunków wielkości części; zakładanie rysunku farbami, odpowiadającymi trzem głównym i trzem pochodnym barwom, występującym na przedmiotach. Orientacyjne przykłady tematów: mak, złoćień, bratek; drzewa szpilkowe i liściaste — świerk, jodła, wierzba, brzoza; grzyby; zwierzęta — kogut, indyk, wrona, koza, pies, krowa, ryby, niektóre owady; ludzie — wieśniak, żołnierz, strażak; środki lokomocji: wóz, sanki i t. p. Rysowanie z pamięci gościńca, zagonów, toru kolejowego i t. p. z uwzględnieniem skrótów perspektywicznych.

Rysunek z natury Rysowanie przede wszystkim przedmiotów płaskich, a także bryłowych o niezłożonych kształtach, z uwzględnieniem najwyraźniej występujących zbiegów i skrótów perspektywicznych.

Rysunek z wyobraźni. Ilustrowanie scen z życia; projektowanie klombów, kwietników, ogródków, rozkładów zabudowań i t. p.

Rysowanie odręczne na papierze i na tablicy wielokątów, okręgu.

Wykonywanie prostych napisów na rysunkach.

UWAGI.

Każdy z programów powyższych stanowi jeden z kursów rocznych, należących do cyklu dwuletniego, przeznaczony do wykonania w roku szkolnym 1935/36.

O ile nauka rysunku odbywa się w komplecie, składającym się z uczniów oddziałów V i VI, według odrębnych programów, są możliwe różne formy organizacji do wyboru nauczyciela zależnie od warunków i tematu zajęć. Przedewszystkiem nauczyciel może wskazać na początku lekcji obu oddziałom różne tematy do opracowania i w miarę potrzeby udzielać wskazówek obu lub naprzemian poszczególnym oddziałom, lub indywidualnie uczniom. Jeżeli przez czas dłuższy nauczyciel kieruje pracą uczniów jednego z oddziałów, uczniowie drugiego opracowują samodzielnie temat, wskazany uprzednio. Pod bezpośrednim kierunkiem nauczyciela winny się odbywać przede wszystkim ćwiczenia w rysunku poobserwacyjnym z pamięci lub z pokazu oraz w rysunku z natury. Do samodzielnego opracowania przez uczniów podczas bezpośredniego kierowania przez nauczyciela przez czas dłuższy pracą innego oddziału nadają się przede wszystkim ćwiczenia w rysunku z wyobraźni, lub z pamięci na podstawie samodzielnej obserwacji, można również kończyć rysunek takiego lub innego rodzaju, wykonywany poprzednio pod kierunkiem nauczyciela. W wypadkach wyjątkowych może wystąpić wspólny temat dla obu

oddziałów, opracowywany pod kierunkiem nauczyciela ale nieco odmiennie przez każdy oddział. Przy obserwacji przedmiotów w terenie nauczyciel kieruje obserwacją jednego oddziału, drugi obserwuje wskazany przedmiot samodzielnie. Niekiedy mogą oba oddziały obserwować jeden przedmiot i dopiero przy końcu obserwacji nauczyciel podkreśla takie szczegóły, które muszą być uwzględnione przez uczniów oddziału VI.

Wycieczki w teren dla celów ściśle rysunkowych lub poznania zabytków i okazów sztuki ludowej organizuje się przy 2 godzinach nauki wspólnej dla obu oddziałów równocześnie.

Przy opracowywaniu tematów przez uczniów oddziału VI należy podnosić wymagania w stosunku do uczniów zdolniejszych i bardziej przygotowanych; od czasu do czasu powinno się im dawać tematy odmienne.

ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

Obowiązuje program nowy, wymieniony powyżej w dziale VI A, ale bez gospodarstwa domowego, przytem zajęcia ogrodnicze uwzględniać należy przede wszystkim jako pracę ochotniczą poza lekcjami, chociaż niekiedy zależnie od warunków wypadnie poświęcić kilka godzin w różnych okresach na te zajęcia również i w czasie lekcji zajęć praktycznych. Na uprawy roślin ozdobnych w skrzynkach i doniczkach przy braku ogrodu należy również zużytkowywać głównie czas poza lekcjami. Liczba robót, w szczególności wykonywanych z różnych materiałów przez dziewczęta, musi ulec, ze względu na niewielką liczbę godzin, zmniejszeniu w porównaniu z pracą przy rozporządzaniu 4 godzinami tygodniowo.

SPIEW.

Obowiązują programy, podane powyżej w dziale V B.

ĆWICZENIA CIELESNE.

Przy nauce wspólnej chłopców względnie dziewcząt z oddziału V i VI, lub też kompletu z obu tych oddziałów obowiązują wskazania z działu V B.

VII. ODDZIAŁ VII SZKÓŁ O 5 I WIĘCEJ
NAUCZYCIELACH.

W zakresie poszczególnych przedmiotów obowiązuje program dla klasy VII, ogłoszony w osobnym wydawnictwie p. t.: Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (Tymczasowy), przytem z programu śpiewu dla kompletu, złożonego z oddziałów VI i VII, należy w roku szkolnym 1935/36 realizować dział B części przemiennej.

SZKOŁY Z NIEPOLSKIM JEZYKIEM
NAUCZANIA I DWUJEZYCZNE.I. SZKOŁY POWSZECHNE Z NIEPOLSKIM
JEZYKIEM NAUCZANIA Z WYJĄTKIEM SZKÓŁ
Z NIEMIECKIM JEZYKIEM NAUCZANIA.

W oddziałach V, VI i VII szkół 7 i 6-klasowych obowiązuje plan następujący:

Przedmioty	W s z k o l e					
	7-mio klasowej			6-cio klasowej		
	V	VI	VII	V	Nie- podzielnie VI VII	
Religia	2	2	2	2	2	2
Język polski	4	4	4	4	4	4
Język nauczania	4	4	4	4	4	4
Historja	2	2	} 4	2	2	} 4
Geografia	3	3		3	3	
Nauka o przyrodzie	3	3	4	3	3	4
Arytmetyka z geometrią	4	4	4	4	4	4
Rysunek	2	2	2	2	2	
Zajęcia praktyczne	3	3	3	3	3	
Śpiew	1	1	1	1	1	
Ćwiczenia cielesne	2	2	2	2	2	
Liczba godzin ucznia	30	30	30	30	30	30

Poza tem obowiązują plany z roku 1927 ze zmianami następującemi:

1. Niema w oddziale III osobnej nauki historii, a wzmacnia się o 1 godzinę naukę języka polskiego i o 1 godzinę naukę języka nauczania.

2. W szkołach o 3 i 4 nauczycielach niema oddziału siódmego. Uczniowie oddziału VI, nie opuszczający szkoły, pozostają na drugi rok w tym samym oddziale.

3. Zamiast kompletu, złożonego z oddziału V, VI i VII, istnieje w tych szkołach komplet z oddziałów V i VI według dawnego planu godzin z tą różnicą, że znikają godziny, przeznaczone dla oddziału VII.

Programy nowe wchodzi do tych samych oddziałów, co w szkołach z polskim językiem nauczania — po odpowiednim przystosowaniu.

II. SZKOŁY POWSZECHNE DWUJĘZYCZNE.

Jak szkoły z niepolskim językiem nauczania, z oparciem się na planach z roku 1925 i odróżnieniem również w oddziałach V, VI i VII szkół o 6 i więcej nauczycielach przedmiotów, nauczanych w języku polskim i w języku nauczania.

III. SZKOŁY Z NIEMIECKIM JĘZYKIEM NAUCZANIA.

Dawne plany godzin z następującemi zmianami:

1. Niema historii w oddziale III, a wzmacnia się o 1 godzinę naukę języka polskiego i niemieckiego.

2. W szkołach o 3 i 4 nauczycielach niema oddziału siódmego, jak w innych szkołach z niepolskim językiem nauczania.

Programy nowe wchodzi do tych samych oddziałów, co w szkołach z polskim językiem nauczania — po odpowiednim dostosowaniu.

PROGRAMY RELIGJI INNYCH WYZNAŃ.

Programy religji innych wyznań, ustalone dotychczas, pozostają bez zmiany.

OKÓLNIK Nr. 66

Z DNIA 2 SIERPNI 1935 R. (II PR. 4505/35)
W SPRAWIE PROGRAMÓW NAUKI
W PUBLICZNYCH SZKOŁACH POWSZECHNYCH
NA ROK SZKOLNY 1935/36.

Zarządzam, aby w oddziałach I, II, III, IV, V, VI i VII publicznych szkół powszechnych od dnia 3 września 1935 r. stosować zgodnie z wydaną osobno instrukcją i z uwzględnieniem wskazanych w niej wyjątków programy nauki, ogłoszone w r. 1934 w oddzielnym wydawnictwie p. t. „Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (Tymczasowy)“, oraz programy, podane ponadto w tej instrukcji. Jednocześnie określam zmiany w programach z r. 1931 tam, gdzie te programy jeszcze przejściowo obowiązują. Wzmiankowana instrukcja obowiązuje w ciągu roku szkolnego 1935/36.

w. z. Ministra

(—) Konstanty Chyliński

Podsekretarz Stanu